

ТЕМА 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ. ОСОБЛИВОСТІ СУДОВО- БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Проведення судово-бухгалтерської експертизи зумовлено прагматичними обставинами: різноманітність злочинів вимагає кваліфікованого дослідження всіх аспектів, що їх зумовили.

Проведення судово-бухгалтерської експертизи зумовлене складністю виявлення доказів економічних злочинів, оскільки способи їх здійснення досить різноманітні. Так, А.Т.Ватсон виділяв такі типові злочини: 1) не оприбутковуються цінності, перш за все грошові; 2) документи оформляються не тим днем; 3) штучно завищуються залишки грошових (каса) і матеріальних рахунків; 4) завищуються підсумки платіжних відомостей; 5) завищується зарплата „друзям” бухгалтера; 6) виписуються гроші на підставних осіб („мертві душі”); 7) завищуються ціни за змовою з постачальниками; 8) фіктивне кредитування рахунка каси або відображення фіктивної кредиторської заборгованості; 9) оплата завищених комісійних і поділ їх з отримувачами; 10) підробка документів, як правило, чеків; 11) оплата декілька разів одного й того ж документа (або його різних примірників) [14, 199].

Оскільки такі факти трапляються й зараз, то побудова правової держави, дотримання законності і зміцнення системи правопорядку в Україні зумовлює доцільність і об’єктивну необхідність застосування правоохоронними органами при розгляді кримінальних і цивільних справ судових експертиз.

В широкому розумінні експертиза – це процедура дослідження і вирішення провідними спеціалістами певних галузей – експертами (від лат. *expertus* – досвідчений) питань, що потребують спеціальних знань у науці, техніці, економіці тощо [1, 7].

Проведення експертиз здійснюється на стадії попереднього розслідування або безпосередньо судового розгляду справ. На стадії попереднього розслідування експертизу призначає слідчий, на стадії розгляду справи – суд. Суддя має право призначати експертизу також для забезпечення доказів на етапі підготовки справи до слухання.

Законом України “Про судову експертизу” визначено поняття судової експертизи як дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об’єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, попереднього слідства чи суду [6].

Таким чином, проведення експертизи – це процесуальна дія, яка полягає в дослідженні експертом за завданням правоохоронних органів речових доказів та інших матеріалів з метою встановлення фактичного стану і обставин, що мають істотне значення для правильного вирішення справи, яка виникла в процесі правовідносин [1, 7].

Експертизи класифікують згідно принципу внутрішньо-структурного розмежування за певними видами (рис. 1.1). Згідно з ним експертизи поділяють на криміналістичні, економічні, товарознавчі, технологічні, технічні, спеціальні та інші [1, 10].

Поряд із системою класифікації за структурним принципом експертизи розмежовують за організаційними і предметними ознаками (рис. 1.2).

За організаційними ознаками експертизи поділяють на:

- ✓ первинні – призначають з конкретної справи вперше;
- ✓ повторні – проводять з тієї самої справи вдруге;
- ✓ основні – вирішують базові питання з досліджуваної справи;
- ✓ додаткові – проводять залежно від ситуації, яка виникла в процесі розслідування і зумовила необхідність вирішення експертизою додаткових питань або внаслідок неповного дослідження основною експертизою поставлених завдань [1, 7].

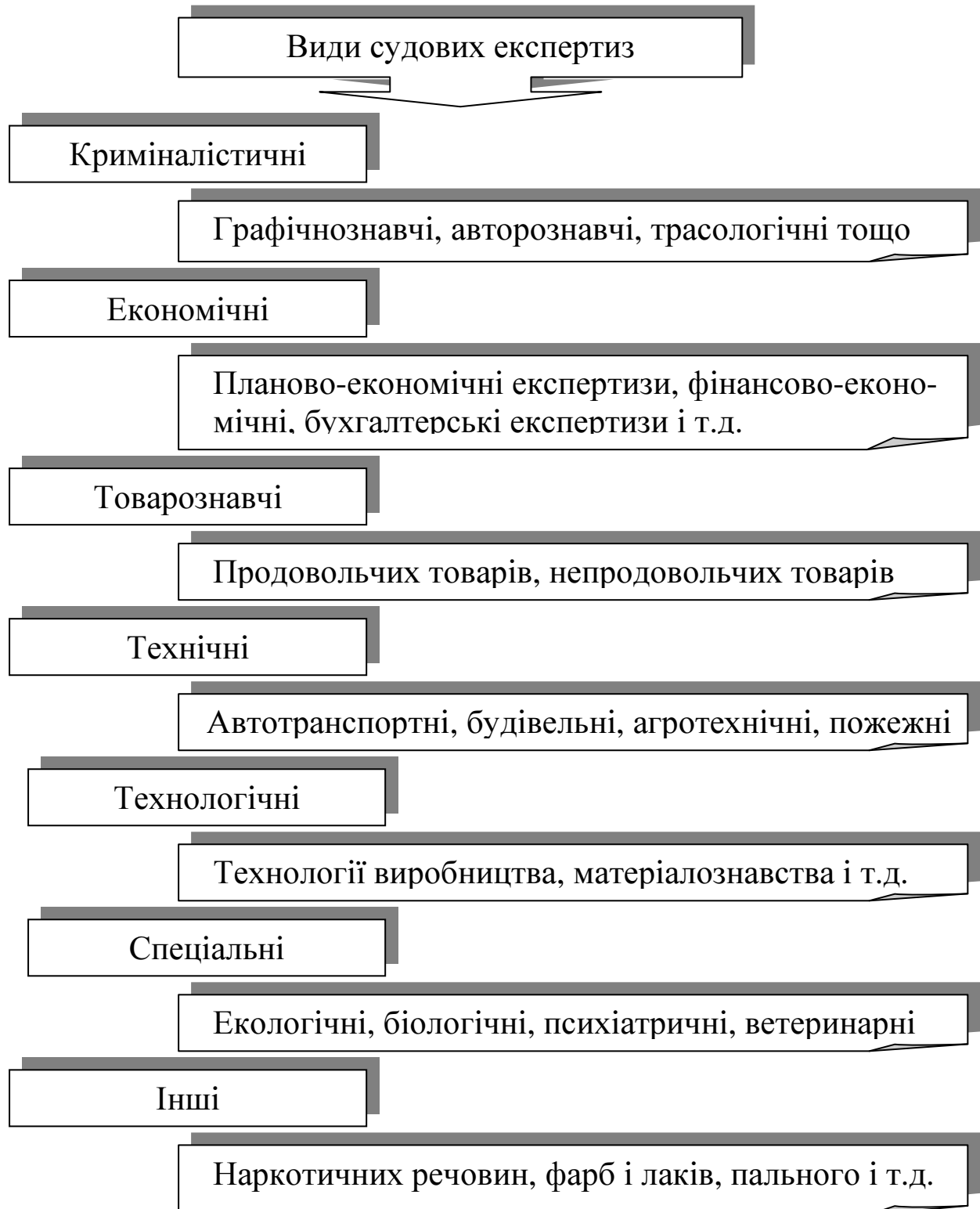
За процесуальними ознаками експертизи поділяють на:

- ✓ однопредметні – досліджують питання одного виду (предмета) експертизи (бухгалтерська, медична), тому в них беруть участь експерти лише однієї спеціальності (бухгалтери, лікарі);
- ✓ багатопредметні або комплексні – досліджують питання, які є предметом різних експертиз (криміналістичної, бухгалтерської), відповідно участь в них беруть фахівці різних галузей;
- ✓ комісійні – якщо комплексну (багатопредметну) експертизу підписують усі фахівці, які проводили її, в одному документі – спеціалізованому висновку [1, 8].

Судово-бухгалтерська експертиза є одним з найпоширеніших видів судових експертиз. Її переважно застосовують при розслідуванні кримінальних і цивільних справ, в ході розгляду яких виникають специфічні питання з бухгалтерського обліку та аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств, які потребують поглибленого вивчення. Основними завданнями судово-бухгалтерської експертизи є встановлення:

- ✓ документальної обґрунтованості нестачі або лишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх

утворення, а також розміру завданої матеріальної шкоди і відповідальності конкретних посадових осіб;

Рис. 1.1. Класифікація судових експертиз за видами [1, 10]

- ✓ правильності документального оформлення операцій з надходження, зберігання, реалізації товарно-матеріальних цінностей і руху грошових коштів;

Рис. 1.1. Класифікація судових експертиз за ознаками

- ✓ відповідності відображення у бухгалтерському обліку фінансово-господарських операцій вимогам чинних нормативних актів з бухгалтерського обліку і звітності;
- ✓ кола осіб, на яких покладено обов'язок забезпечити дотримання вимог нормативно-правових актів з обліку і контролю;
- ✓ документальної обґрунтованості списання сировини, матеріалів, готової продукції, товарів;
- ✓ правильності визначення оподатковуваного прибутку (доходу) підприємств різних форм власності та вирахування розмірів податків;
- ✓ документальної обґрунтованості вимог позивача і заперечень відповідача в частині, яка стосується суми позову;
- ✓ недоліків в організації бухгалтерського обліку та контролю, які сприяли або могли сприяти завданню матеріальної шкоди чи перешкождали її своєчасному виявленню.

Перед експертом-бухгалтером можуть бути поставлені й інші завдання, виконання яких пов'язано з перевіркою додержання порядку ведення бухгалтерського обліку і звітності, складання балансів, записів в облікових регістрах бухгалтерського обліку тощо.

Судово-бухгалтерська експертиза, як і будь-яка інша, не існує поза межами кримінальних і цивільних справ, які виникають у процесі розслідування чи судового розгляду. Однак, незалежно від того, за якими справами призначається судово-бухгалтерська експертиза,

предметом її є виробничо-господарська діяльність, відображена в документах бухгалтерського обліку і фінансової звітності, що стали об'єктом розслідування чи судового розгляду й у відношенні яких поставлені слідчими або судом питання потребують застосування спеціальних знань з бухгалтерського обліку та аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств.

Наведемо орієнтовний перелік вирішуваних судово-бухгалтерською експертизою питань:

- 1) чи підтверджується документально вказана в акті інвентаризації (зазначаються реквізити акта) нестача (лишки) товарно-матеріальних цінностей (товарів, тари) на суму (зазначається сума) на даному підприємстві (установі, організації) за період (вказуються відповідні часові рамки);
- 2) в який період утворилась нестача, встановлена актом інвентаризації від (зазначається дата) в сумі (вказується сума), і хто відповідав за збереження цінностей у вказаний період;
- 3) в якій сумі обчислюється розмір матеріальної шкоди, завданої (вказується кому) у зв'язку з нестачею, встановленою інвентаризацією (акт інвентаризаційної комісії від (вказується дата));
- 4) чи підтверджуються документально висновки ревізії (зазначаються реквізити акта ревізії) в частині, що стосується завищення обсягу і вартості виконаних робіт;
- 5) чи підтверджується документально зазначене в акті податкової адміністрації (вказуються реквізити акта) заниження прибутку виробничо-комерційною фірмою (назва фірми) за період (вказується конкретний часовий ряд); якщо підтверджується, то чи правильно вирахована сума додаткових податків, які фірма має внести до бюджету;
- 6) чи підтверджується документально вказаний у позовній заяві "А" розмір завданої йому шкоди у зв'язку з невиконанням відповідачем "Б" умов договору (зазначається якого);
- 7) які порушення вимог нормативних актів, що регламентують ведення бухгалтерського обліку і контролю, сприяли завданню матеріальної шкоди (виникненню нестачі, необґрунтованому нарахуванню і виплаті заробітної плати, премій), і хто зобов'язаний був забезпечити додержання цих вимог;
- 8) чи обґрунтовано нарахована та сплачена заробітна плата (зазначається кому і за який період) за певну роботу; якщо обґрунтовано, то в якій сумі;

9) чи не завищена в документах фактична наявність (зазначається найменування товару) на суму (вказується сума) за інвентаризаційним описом (зазначається дата) над їх максимально можливим залишком (вказується підприємство) за станом на (зазначається дата).

Судово-бухгалтерська експертиза характеризується процесуально-правовим і фінансово-господарським змістом.

Процесуально-правовий зміст судово-бухгалтерської експертизи – це певна система правил, регламентованих чинним кримінально-процесуальним, цивільно-процесуальним законодавством та Законом України “Про судову експертизу”, які в сукупності регулюють порядок її призначення і проведення, права та обов’язки експерта-бухгалтера й інших учасників експертного дослідження. Ці правила є загальноприйнятими для всіх видів експертиз, відповідно з процесуально-правових аспектів судово-бухгалтерська експертиза не володіє абсолютно ніякими відмінностями щодо інших видів експертиз.

Фінансово-господарський зміст судово-бухгалтерської експертизи полягає в практичній реалізації спеціальних знань з бухгалтерського обліку та аналізу господарської діяльності стосовно специфіки предмета та методів дослідження. Ці особливості судово-бухгалтерської експертизи виділяють її у самостійний вид судової експертизи.

Судово-бухгалтерська експертиза проводиться з використанням організаційних, методичних і технічних прийомів, об’єднаних єдиним процесом експертного дослідження в розрізі окремих стадій: організаційної, дослідної, узагальнення і реалізації результатів судово-бухгалтерської експертизи (рис. 1.3).

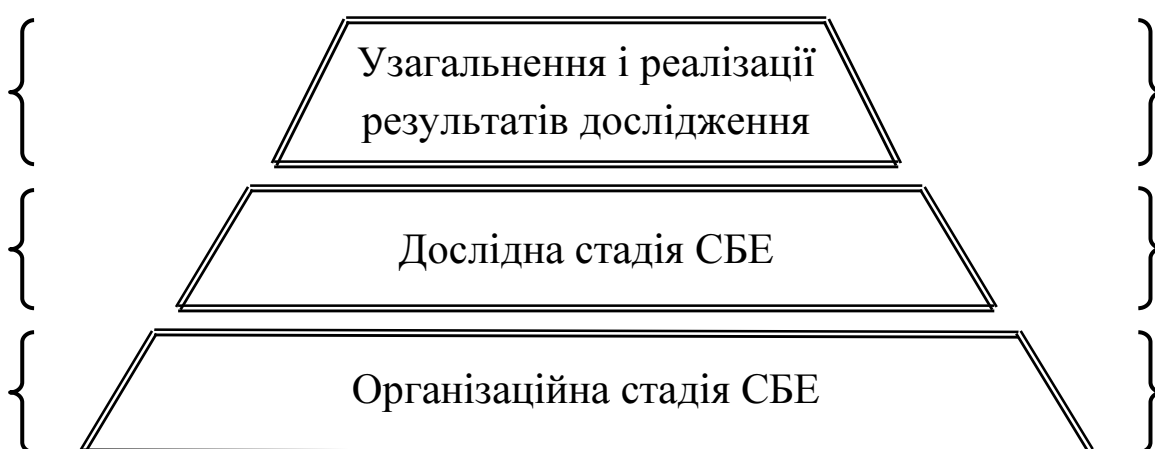

Рис. 1.3. Процес судово-бухгалтерської експертизи

Таблиця 1.1.

Основні відмінності судово-бухгалтерської експертизи та ревізії фінансово-господарської діяльності підприємств [1, 27]

Основні відмінності в розрізі конкретних параметрів	
<i>Судово-бухгалтерська експертиза</i>	<i>Ревізія фінансово-господарської діяльності</i>
Досліджує окремі недоліки, виявлені ревізією для документального обґрунтування позовних вимог до суду	Комплексно досліджує фінансово-господарську діяльність підприємства з метою її удосконалення
Судово-бухгалтерська експертиза – це слідча дія, призначена лише після порушення кримінальної справи	Ревізія фінансово-господарської діяльності може проводитись на вимогу слідчих органів у будь-який час
Судово-бухгалтерська експертиза призначається виключно слідчими органами, судом	Ревізія фінансово-господарської діяльності призначається керівником контрольно-ревізійного органу
Експертизи призначаються лише в міру виникнення в них потреби	Ревізія проводиться, як правило, згідно з планом, тобто періодично
СБЕ – це спосіб доведення проти-правних дій шляхом використання спеціальних знань в галузі обліку	Ревізія – це одна із форм контролю, яка проводиться згідно плану роботи контрольного органу
Підстави призначення визначені в Кримінальному кодексі та Законі України “Про судову експертизу”	Правовою основою ревізії є Закон України “Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні”
Експертизи проводяться експертами (ліцензія на проведення експертизи)	Ревізії проводяться ревізійними комісіями або штатними ревізорами
Експерт-бухгалтер керується у своїх діях виключно чинним законодавством України	Ревізор додатково користується нормативними документами відомства, яке призначило ревізію
Експерт-бухгалтер – це процесуальний стан спеціаліста з обліку	Ревізор, в більшості випадків, є посадовою особою органу контролю
Експерт-бухгалтер користується готовими матеріалами, які є в судово-слідчій справі: актами ревізій, інвентаризаційними описами тощо	Ревізор володіє правом проводити інвентаризації, звіряти взаєморозрахунки, перевіряти стан складського господарства тощо
Експерт-бухгалтер не володіє правом спілкування з винними особами	Ревізор володіє правом і можливістю спілкування з винними особами
Експерт-бухгалтер досліджує лише документи, надані йому слідчим	Ревізор самостійно обирає документи, які необхідні для його роботи

Експерт не володіє правом виходити у своєму дослідженні за рамки поставлених на його вирішення питань	Ревізор при необхідності володіє правом розширення меж свого дослідження як в часі, так і в просторі
Експерту категорично забороняється самотійно вилучати документи	Ревізор має реальне право і можливість вилучати необхідні документи
Права та обов'язки експерта регламентуються Законом України "Про судову експертизу"	Права та обов'язки рев'язки рев'язора регулює Закон України "Про державну контрольно-рев'язійну службу в Україні"
Експерт-бухгалтер може бути заміненим на будь-якій стадії процесу, оскільки в основі його висновку лежать об'єктивні наукові дані	Рев'язор в якості цінного свідка є незамінним під час здійснення рев'язійного процесу, оскільки він свідчить про відомі йому факти порушень
Напрями дослідження СБЕ обмежені колом питань, встановлених правоохоронними органами, і використанням висновків у системі доказів	Рев'язія фінансово-господарської діяльності носить, в більшості випадків, комплексний характер і направлена на ліквідацію порушень
Метою призначення судово-бухгалтерської експертизи є отримання органами слідства чи суду нового джерела доказів по конкретній справі (висновку експерта з вузького кола чітких питань, вирішення яких потребує спеціальних знань з обліку)	Метою рев'язії фінансово-господарської діяльності підприємств і організацій є дослідження поточної діяльності підприємницьких структур для здійснення контролю. Під час слідства метою рев'язії є розширення встановлених меж розслідування

Предметом судово-бухгалтерської експертизи є сумнівні господарські операції виробничо-фінансової діяльності підприємств, відображені у бухгалтерських документах і винесені на розслідування та судовий розгляд, достовірність яких потребує підтвердження провідними спеціалістами в галузі бухгалтерського обліку та аналізу фінансово-господарської діяльності – експертами-бухгалтерами.

Об'єкти судово-бухгалтерської експертизи конкретизують її предмет, визначають обсяг та загальні напрями експертизи. Об'єктом судово-бухгалтерської експертизи є первинні та зведені документи, бухгалтерські реєстри та форми звітності, в межах яких відображена господарська діяльність підприємств, у тому числі й злочинна. Саме бухгалтерські документи створюють специфічний об'єкт судово-бухгалтерської експертизи. Власне на підставі безпосереднього та ґрунтовного дослідження необхідних документів експерт-бухгалтер формує висновки щодо законності здійснених господарських опера-

цій і правильності їх відображення у системі бухгалтерського обліку й звітності господарюючого суб'єкта.

Загальні методологічні підходи до комплексної класифікації об'єктів судово-бухгалтерської експертизи зображені на рисунку 1.7.

Рис.1.7. Комплексна класифікація об'єктів СБЕ

Об'єктами судово-бухгалтерської експертизи є реальні (або емпіричні) факти. Вони поділяються на фізичні (натуральні), які існують у природі об'єктивно, незалежно від людської свідомості, і штучні, тобто створені в процесі виробництва.

Додатково об'єкти судово-бухгалтерської експертизи поділяють на прості й складні залежно від кількості елементів, що входять до об'єкта, та їх взаємозв'язку.

Об'єктами судово-бухгалтерської експертизи є також якість проведеної ревізії фінансово-господарських операцій, які стали об'єктами розслідування правоохоронними органами, достовірність інформації, представлена для розгляду експертизою, відповідність госпо-

дарських операцій чинному законодавству України, величина заподіяних збитків сторонам юридичних правовідносин тощо [1, 37].

Рис. 1.9. Метод судово-бухгалтерської експертизи [1, 40]

Методом судово-бухгалтерської експертизи є вся сукупність прийомів та способів, які застосовуються бухгалтером-експертом при дослідженні документів та інших матеріалів справи, надісланих йому слідчим або судом (рис. 1.9). Використання конкретних прийомів експертного дослідження залежить від особливостей злочинів, документообігу та стану бухгалтерського обліку на підприємстві [8, 250].

ТЕМА 2. ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Судово-бухгалтерська експертиза необхідна для забезпечення всебічного і об'єктивного вивчення спектру питань, які є предметом розслідування, найчастіше кримінальних справ, але вимагають не лише юридичних знань, а й специфічних особливостей організації обліку, контролю і аналізу діяльності підприємств. Тому, як правило, при розслідуванні кримінальних справ, пов'язаних з нанесенням матеріальної шкоди, слідчий призначає судово-бухгалтерську експертизу. Навіть тоді, коли на стадії попереднього розслідування судово-бухгалтерська експертиза не призначалась, її можуть призначити в суді. Це, звичайно, не означає, що в кожному випадку мусить бути призначена судово-бухгалтерська експертиза при розгляді кримінальних справ. Прості справи розглядаються у судах без призначення судово-бухгалтерської експертизи.

Питання про призначення судово-бухгалтерської експертизи у кожному конкретному випадку залежно від ряду обставин розв'язує слідчий. Згідно вимог Кримінально-процесуального кодексу України призначення судово-бухгалтерської експертизи не є обов'язковим для органу, у провадженні якого знаходиться справа. Практика розслідування кримінальних справ про розкрадання майна підприємств та інші корисливі злочини свідчить, що у випадках, коли документальна ревізія по кримінальній справі проведена якісно і виконані всі необхідні дії по збору доказів, відповідно параметрам Кримінально-процесуального кодексу України судово-бухгалтерська експертиза в основному не призначається.

Таким чином, судово-бухгалтерські експертизи призначають лише у випадках, коли в них є об'єктивна необхідність. Це, зокрема:

- ✓ суперечливість даних ревізії, призначеної на вимогу слідчих органів і матеріалів попереднього розслідування, яка вимагає усунення виявлених протиріч на основі висновку експерта. Наприклад, винна особа (комірник) підтверджує крадіжку сировини, а в матеріалах ревізії нестач не виявлено;
- ✓ протиріччя у висновках первинної та повторної документальної ревізії фінансово-господарської діяльності підприємств. Наприклад, обсяг матеріальних збитків, визначений первинною ревізією, не співпадає з їхньою сумою, встановленою у процесі здійснення повторної ревізії;

- ✓ у випадках застосування ревизором сумнівних методів визначення заподіяної підприємству матеріальної шкоди;
- ✓ після проведення ревізії винним пред'явлено виправдні документи, які свідчать про витрату матеріальних цінностей, що віднесені до нестачі. Наприклад, при ревізії виявлено нестачу силосу, сіна чи інших кормів на певну суму. Проте ревизор не врахував норм природних втрат, не відобразив списання так званого “угару” силосу, не зафіксував внутрішнього переміщення кормів за власними накладними від однієї відповідальної особи до іншої;
- ✓ на обґрунтоване прохання винної особи про призначення судово-бухгалтерської експертизи. Наприклад, досить розповсюдженими є випадки бухгалтерських помилок (не списано своєчасно насіння з підзвіту, псування картоплі в агронома під звітом тощо), але ревізія не зважила на той факт, що винна особа повідомляла письмово керівництво про дану ситуацію;
- ✓ у випадку, коли експерт іншої спеціальності не може зробити обґрунтований висновок без додаткового дослідження матеріалів справи експертом-бухгалтером.

Безпосередньо перед процедурою призначення судово-бухгалтерської експертизи слідчий повинен ретельно вивчити всі матеріали справи, особливо результати проведеної ревізії фінансово-господарської діяльності підприємства. Після цього вирішується питання про необхідність допиту звинувачених осіб та свідків щодо конкретних операцій, які підлягають експертному дослідженню. Недопустимим є факт винесення постанови про призначення судово-бухгалтерської експертизи до повного збору необхідних матеріалів і всебічного з'ясування всіх обставин конкретної справи.

Оскільки чинним законодавством України не встановлено конкретний термін призначення експертизи, його визначає сам слідчий виходячи із конкретних обставин справи. При цьому необхідно мати на увазі, що зволікання з призначенням експертизи ускладнює перевірку фактів і не дає можливості слідчому використати висновки експерта безпосередньо в процесі проведення відповідних слідчих дій, а також суттєво впливає на строки розслідування кримінальної справи. В більшості випадків судово-бухгалтерська експертиза проводиться після ревізії, тому основним завданням слідчого в процесі підготовки до призначення експертизи є оперативне вирішення питання про проведення ревізії фінансово-господарської діяльності підприємства, якщо вона до цього часу не проводилась.

У випадку, якщо слідчий дійшов висновку про необхідність призначення судово-бухгалтерської експертизи, він, керуючись вимогами Кримінально-процесуального кодексу України, складає про це постанову, в якій вказується підстава для проведення судово-бухгалтерської експертизи, прізвище експерта чи назва експертної установи, питання, які виносяться на розгляд судово-бухгалтерської експертизи. До постанови додають:

- ✓ акти ревізій виробничо-фінансової діяльності підприємства;
- ✓ облікові документи щодо здійснених господарських операцій;
- ✓ реєстри фінансового, управлінського, статистичного обліку.

Питання, винесені на експертне дослідження, повинні бути чіткими, але без вказівок, як їх з'ясувати, або чим вони регулюються.

Доцільно, щоб перелік необхідних для проведення судово-бухгалтерської експертизи матеріалів слідчому попередньо склав сам експерт-бухгалтер. Це прискорить проведення судово-бухгалтерської експертизи. Таке цілком можливе лише для даного виду експертизи, оскільки інші, як правило, мають чіткі об'єкти дослідження ще до моменту початку експертизи. Нерідко експерт-бухгалтер подає клопотання про передачу додаткових матеріалів на судово-бухгалтерську експертизу, тому при її призначенні слід найповніше врахувати, які матеріали будуть необхідні.

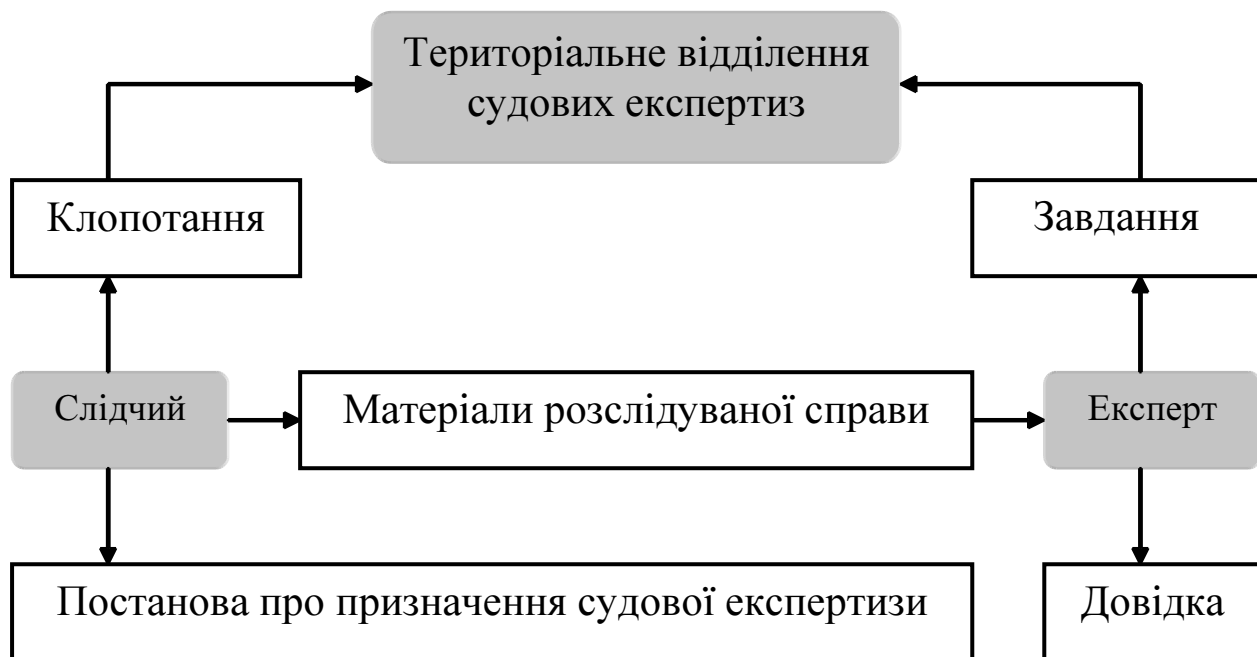
Практика свідчить, що для проведення судово-бухгалтерської експертизи можна орієнтовно встановити загальний типовий перелік документів, необхідних для забезпечення обґрунтованих висновків. Наприклад, для проведення судово-бухгалтерської експертизи за фактами нестачі й крадіжок це:

- ✓ інвентаризаційні описи;
- ✓ порівняльна відомість лишків і нестач;
- ✓ пояснювальні записки матеріально відповідальних осіб;
- ✓ відомість-аналіз результатів інвентаризації, де враховано пересортування лишків і нестач, списано природні втрати і виявлено залишковий результат (нестачі чи лишки);
- ✓ реєстри бухгалтерського обліку, звірені зі звітами про рух матеріальних цінностей і книгами чи картками складського обліку матеріально відповідальних осіб та підписані ними;
- ✓ рішення інвентаризаційної комісії й керівництва підприємства про результати інвентаризації;
- ✓ наказ (рішення) про зарахування на роботу матеріально відповідальної особи;

- ✓ договір про повну матеріальну відповідальність;
- ✓ акт ревізії (якщо нестача виявлена ревізією);
- ✓ інші матеріали розслідування.

У процесі судово-бухгалтерської експертизи експерт-бухгалтер досліджує представлені на його розгляд матеріали кримінальної чи цивільної справи, враховує пояснення звинуваченого, проте він не може безпосередньо проводити слідчі дії, інакше буде позбавлений права проводити експертизу.

Розглянемо загальну логічно-структурну схему процедури призначення судово-бухгалтерської експертизи (рис.2.1).

Рис. 2.1. Загальна логічна схема призначення експертизи

Ефективність проведення судово-бухгалтерської експертизи залежить, передусім, від рівня кваліфікації експерта-бухгалтера, чіткості формулювання конкретних питань експертного дослідження та наявності необхідних матеріалів розслідуваної справи. Комплекс цих умов виконується на основі тісної співпраці експертів-бухгалтерів та працівників правоохоронних органів. Вже на початковому етапі формування завдання на проведення судово-бухгалтерської експертизи (додаток А) доцільним є залучення експерта-бухгалтера. З цією метою територіальному відділенню судових експертиз подається відповідне клопотання слідчого (додаток Б). Після ознайомлення з матеріалами конкретної розслідуваної справи експерт-бухгалтер складає довідку (додаток В), в якій вказує перелік наявних матеріалів, пропо-

зицій для повторної ревізії з метою забезпечення додатковими матеріалами, формулює спектр конкретних питань експертного дослідження. В результаті послідовного виконання вказаних дій працівником правоохоронних органів складається постанова про призначення судово-бухгалтерської експертизи (додаток Г). Експерт-бухгалтер одночасно з постановою на проведення експертизи отримує пакет необхідних матеріалів. Слід наголосити, що експертне дослідження переважно проводять лише при наявності всіх необхідних документів та матеріалів розслідуваної справи з метою забезпечення достатньої обґрунтованості висновку судово-бухгалтерської експертизи.

Судово-бухгалтерську експертизу призначають лише за умови порушення конкретної кримінальної справи. До проведення судово-бухгалтерської експертизи на стадії попереднього розслідування залучаються, переважно, співробітники органу судово-бухгалтерських експертиз, а також відповідні компетентні особи, для яких проведення експертизи не є службовим обов'язком. Про призначення експертизи видається відповідна постанова слідчого, яку не може замінити ніякий інший розпорядчий документ.

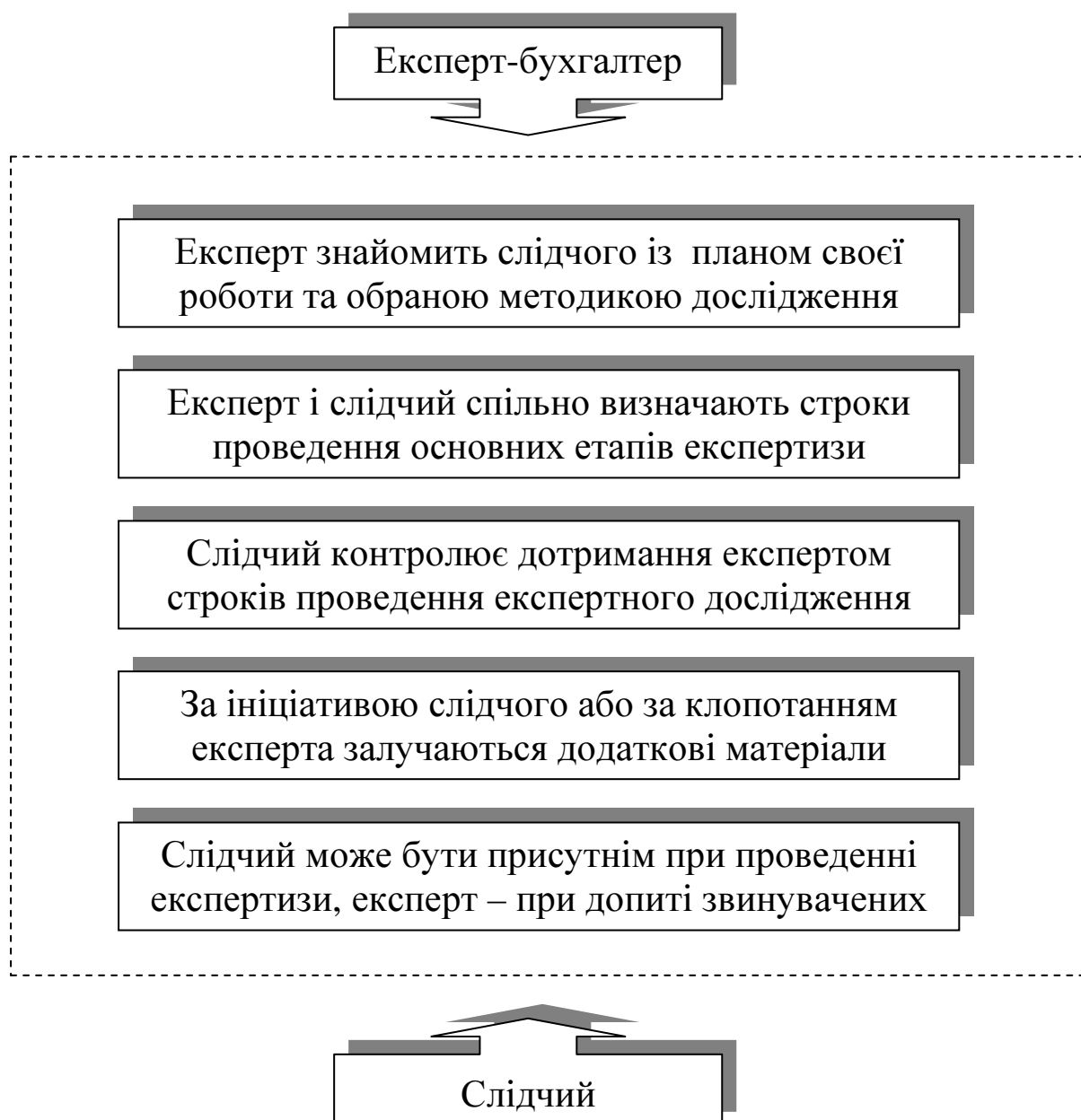
Постанова слідчого про призначення судово-бухгалтерської експертизи як процесуальний документ за структурою складається зі вступної, описової й резолютивної частини.

У вступній частині вказується дата, місце складання постанови, посада, звання, прізвище, ім'я, по батькові слідчого, який склав постанову, найменування кримінальної справи, внаслідок розгляду якої призначено експертизу.

Описова частина постанови містить інформацію щодо суті й обставин кримінальної справи, які зумовили необхідність проведення судово-бухгалтерської експертизи, а також особливостей об'єкта дослідження, які можуть мати суттєве значення при формуванні висновку експерта. Ці підстави для проведення судово-бухгалтерської експертизи описуються якомога детальніше. У кінці описової частини постанови дається узагальнення підстав для проведення судово-бухгалтерської експертизи.

У резолютивній частині постанови міститься виклад рішення про призначення судово-бухгалтерської експертизи, вказується вид експертизи за процесуальними ознаками (додаткова, повторна, комісійна), прізвище експерта, питання, які виносяться на експертизу і потребують формування відповідних висновків, перелік матеріалів, що надсилаються експерту-бухгалтеру для експертного дослідження.

Проведення судово-бухгалтерської експертизи передбачає тісну взаємодію слідчого з експертом-бухгалтером (рис.2.2). Слідчий здійснює контроль за дотриманням строків проведення експертизи, створює експерту-бухгалтеру необхідні умови для успішного виконання роботи, ознайомлюється з методикою дослідження, конкретизує строки проведення експертизи, забезпечує збір додаткових матеріалів, дозволяє експерту бути присутнім при допиті звинуваченого і т.д. У випадку виявлення некомпетентності експерта слідчий приймає постанову про його увільнення від проведення експертизи і призначення більш компетентного спеціаліста.

Рис. 2.2. Взаємодія експерта-бухгалтера і слідчого в процесі проведення судово-бухгалтерської експертизи

Період і конкретні терміни розслідування правоохоронними органами кримінальних та цивільних справ передбачені відповідними процесуальними нормами, а строки проведення експертизи та подання висновку експерта-бухгалтера – безпосередньо постановами про призначення судово-бухгалтерської експертизи.

З метою забезпечення чіткого і своєчасного виконання завдань судово-бухгалтерської експертизи здійснюється її планування.

Планування процесу судово-бухгалтерської експертизи починається із складання керівником групи експертів плану-графіка її проведення (таблиця 2.1). Такий підхід зумовлений, насамперед, необхідністю проведення судово-бухгалтерської експертизи у строки, встановлені для розслідування.

План-графік проведення судово-бухгалтерської експертизи – це перелік робіт, які слід виконати в процесі експертизи, і терміни їх виконання. Кожен член експертної групи згідно вказівок керівництва розподіляє визначений йому обсяг робіт на структурні елементи і встановлює граничні терміни їх завершення. Зокрема, це підготовча робота в експертній установі (1-2 дні); вивчення змісту і повноти матеріалів, переданих на експертизу (1-2 дні); складання методики проведення судово-бухгалтерської експертизи (1-2 дні); добір законодавчих і нормативних актів, інструкцій, довідників (1-2 дні); додаткове добирання документів і фактичних даних (1-2 дні) і, нарешті, власне дослідження питань, що виносяться на експертизу.

Таблиця 2.1.

План-графік

проведення судово-бухгалтерської експертизи

від 3 травня 2011 року № 532

у справі № 671 в звинуваченні Дмитріва Д.В.

Для проведення експертизи встановлено строк 18 днів

Початок проведення експертизи 4 травня 2011 року

Закінчення проведення експертизи 21 травня 2011 року

№ п/п	Найменування робіт	Виконавці	Час виконання	
			початок	закінчення
1	Підготовча робота в експертній установі	Група експертів	04.05.2011	06.05.2011

2	Вивчення змісту та повноти матеріалів, переданих на експертизу	Група експертів	06.05.2011	07.05.2011
3	Складання методики проведення судово-бухгалтерської експертизи	Експерти Шарко Т.М. Полич Р.Р.	07.05.2011	09.05.2011
4	Добір законодавчих актів, нормативно-правових, інструктивних та довідкових матеріалів	Експерт Бабій П.Р.	07.05.2011	09.05.2011
5	Добирання фактографічної інформації	Експерт Козак О.К.	07.05.2011	09.05.2011
6	Дослідження питань, поданих на експертизу			
6.1	Перше питання	Шарко Т.М.	10.05.2011	12.05.2011
6.2	Друге питання	Полич Р.Р.	10.05.2011	12.05.2011
Керівник групи експертів-бухгалтерів Шарко Т.М.				

Оскільки норми витрат часу на виконання експертних робіт інструктивно не встановлені, відповідно тривалість і конкретні терміни їх проведення визначаються, переважно, на основі практичного досвіду експертів. Загальний термін виконання судово-бухгалтерської експертизи також різний, в основному він залежить від складності питань, винесених на її розгляд, відповідно у плані-графіку необхідно наводити конкретні дати. Наприклад, строк дослідження першого питання – 17-20 травня.

Для суттєвого підвищення якісних характеристик планів-графіків проведення судово-бухгалтерської експертизи доцільно застосовувати науково обґрунтовані способи планування і контролю, зокрема сітьові графіки, які формують інформаційну модель планово-контрольних параметрів виконання експертних робіт.

ТЕМА 3. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Суть експертного дослідження в судово-бухгалтерській експертизі полягає у науковому пізнанні юридичних відносин між об'єктами і суб'єктами права. Однак слід наголосити, що судово-бухгалтерська експертиза науково пізнає не всі юридичні відносини, а лише ті, в межах яких виникли конфліктні ситуації, що вимагають розгляду в судових органах. Експертне дослідження в судово-бухгалтерській експертизі, як і в інших галузях наукового пізнання, ґрунтується на дослідженні нормативно-правової та фактографічної інформації, яка відображає взаємодію об'єктів експертизи, тобто реальних емпіричних (якість продукції, собівартість виробів) або теоретичних (дія закону вартості) фактів з елементами виробництва, соціальними та економічними чинниками тощо.

Процедура експертного дослідження питань, поставлених на вирішення судово-бухгалтерської експертизи, ґрунтується на конкретних гіпотезах, які необхідно грамотно сформулювати, довести та узагальнити результати.

Гіпотеза (від грецького hypothesis – наукове припущення) в судово-бухгалтерській експертизі – це попереднє припущення експерта-бухгалтера з конкретного факту, яке ґрунтується на сукупності професійних знань експерта-бухгалтера та досягненнях наукового пізнання судово-бухгалтерської експертизи.

Однак гіпотеза в будь-якому випадку вимагає забезпечення її доказовості або помилковості системою відповідних доказів.

Наприклад, на складі виявлено нестачу зерна. Попереднім слідством встановлено, що відбулась крадіжка. Відповідно гіпотезою причин нестачі вважатиметься крадіжка, встановлена попереднім слідством. Однак в результаті судово-бухгалтерської експертизи може виявитись, що крадіжка – лише часткова причина нестачі, а основу її становлять приписки врожаю і недбале ставлення комірника до обліку продукції. Зібраними доказами – актом попередньої ревізії, записами в журналі вагаря, відсутністю актів на списання так званих “мертвих відходів” тощо експерт-бухгалтер, хоча і не відкинув повністю попередню гіпотезу, але обґрунтував інші вагомні причини вказаної нестачі матеріальних цінностей (в даному випадку – зерна).

Одним із прикладів помилковості попередньої гіпотези може служити і практика швейного виробництва. Припустимо, у швейному

цеху виявлено нестачу костюмів. Попередня гіпотеза – крадіжка. Однак експерт-бухгалтер за допомогою розрахунково-аналітичних методів довів, що наявної на той час сировини було недостатньо для пошиття вказаної кількості костюмів.

Таким чином, кожна гіпотеза, що висувається на стадії експертного дослідження, повинна бути перевірена. Це єдина логічна вимога, яка дає право на висунення будь-якої гіпотези.

Процес формування і розвитку гіпотез складається із чотирьох основних стадій (рис. 3.1):

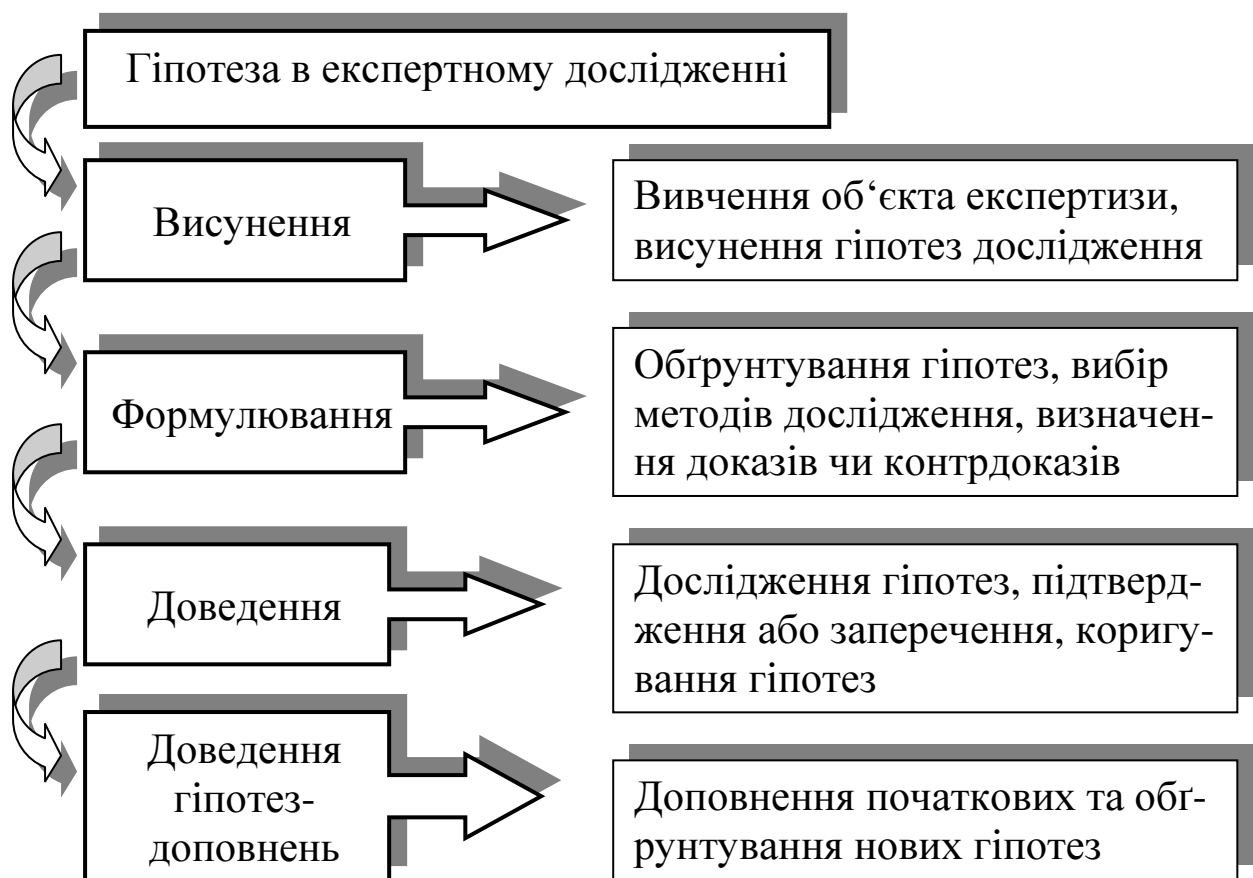

Рис.3.1 Стадії розвитку гіпотези в експертному дослідженні

- ✓ висунення гіпотези;
- ✓ формулювання гіпотези;
- ✓ доведення гіпотези;
- ✓ доведення гіпотези-доповнення до початкової гіпотези.

Висунення гіпотези ґрунтується на вивченні об'єкта експертизи, тобто переданих на судово-бухгалтерську експертизу матеріалів і нормативно-правових актів, що стосуються об'єкта дослідження.

Формулювання гіпотези включає її обґрунтування, вибір методів дослідження, визначення доказів чи контрдоказів.

Доведення гіпотези полягає в її дослідженні, експериментальному підтвердженні чи запереченні на основі результатів дослідження (якщо експеримент не підтверджує гіпотезу, то її відкидають), коригуванні та уточненні початкових гіпотез.

Доведення гіпотези-доповнення до початкової гіпотези передбачає доповнення початкових та обґрунтування нових гіпотез за результатами проведеного дослідження.

Таким чином, у процесі експертного дослідження попередньо висунуту гіпотезу уточнюють відповідно до отриманих результатів.

Однак не слід висувати будь-яку гіпотезу навмання, оскільки це призводитиме до абсурду і марних затрат часу. Кожна гіпотеза повинна ґрунтуватись на її відповідності економічним законам розвитку, системі зібраних доказів, які дають кількісну і якісну характеристику об'єкта судово-бухгалтерської експертизи, юридично обґрунтовані і мають адресність, тобто визначають причетних юридичних осіб.

Слід наголосити, що гіпотеза повинна бути сформована чітко, без формально-логічних протиріч. Наприклад, при судово-бухгалтерській експертизі приписок виконаних робіт у машинно-тракторному парку у висунутій гіпотезі вказується, що це призвело до нестачі паливно-мастильних матеріалів. Однак, в аспекті формальної логіки це не є причиною вказаної нестачі. Гіпотеза повинна бути простою, конкретною і зрозумілою.

З приводу будь-якого об'єкта судово-бухгалтерською експертизою може бути висунуто кілька гіпотез, у тому числі й таких, які взаємно виключають одна одну. Це зумовлено багатогранністю взаємодії юридичних і господарських відносин та є однією з гарантій встановлення істини.

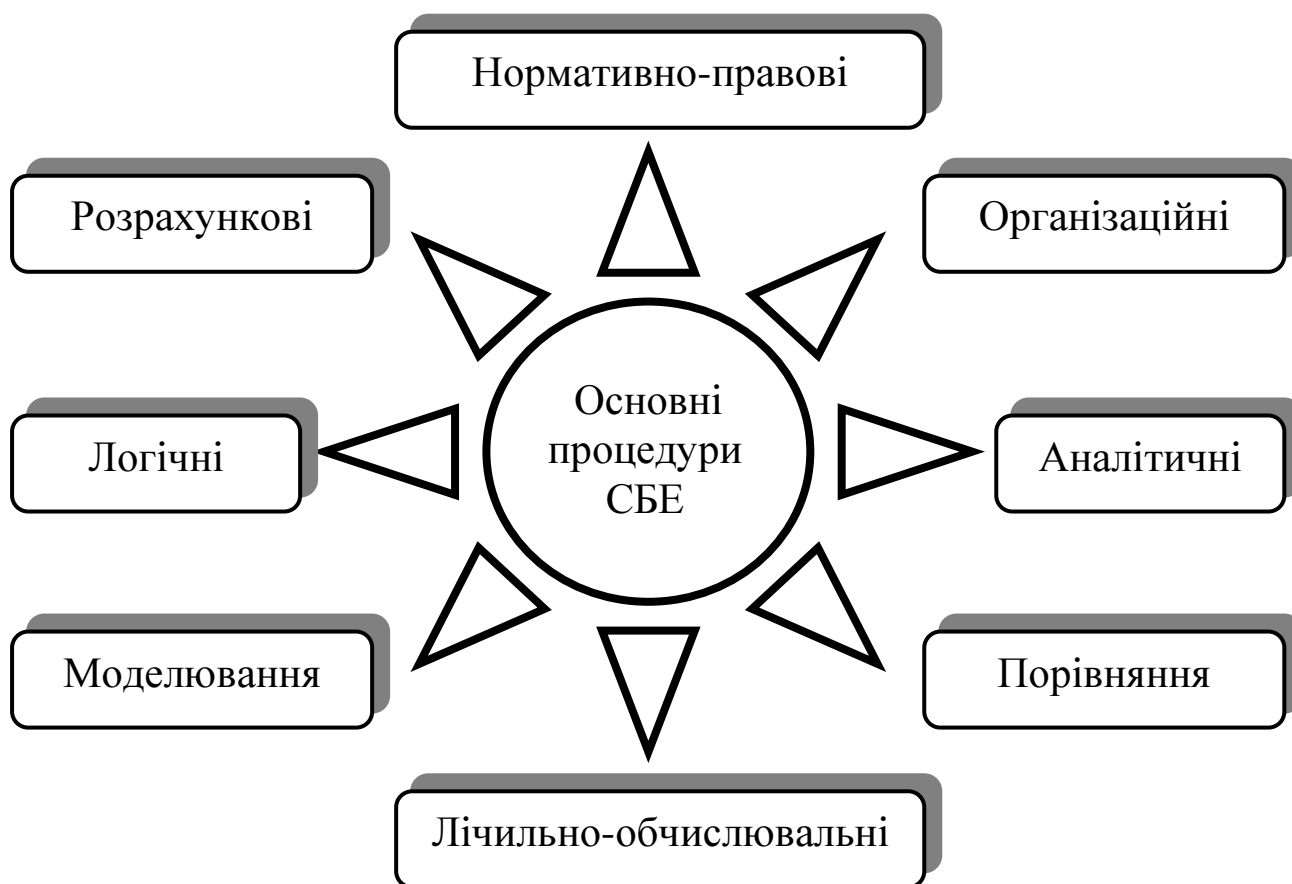
Гіпотеза може вважатись реально доведеною лише тоді, коли вона повністю підтверджена бухгалтерськими документами, аналітичними розрахунками або відповідними експериментами. Якщо в процесі обґрунтування гіпотези виявляються докази, які її заперечують, дана гіпотеза відкидається і замінюється новою, так званою робочою гіпотезою.

Дослідження судово-бухгалтерською експертизою направлених на її вирішення правоохоронними органами питань, що є об'єктами розслідування, проводиться із застосуванням відповідних методичних прийомів, які здійснюються рядом адекватних процедур [1, 85].

Процедура дослідження в судово-бухгалтерській експертизі – це системний дійовий вплив експерта-бухгалтера на предмет експер-

тизи, тобто господарські операції суб'єктів і об'єктів юридичних відносин, що винесені на її розгляд. Зважаючи на значну різноманітність господарських операцій, процедури дослідження повинні відповідати особливостям кожної з них, тобто виникає необхідність застосування системи адекватних методичних прийомів.

Процедури судово-бухгалтерської експертизи відповідно до їх особливостей поділяють в розрізі восьми основних видів (рис. 3.2): організаційні процедури, процедури моделювання, нормативно-правові процедури, аналітичні процедури, розрахункові процедури, лічильно-обчислювальні процедури, логічні процедури та процедури порівняння і зіставлення [1, 85].

Рис. 3.2. Система класифікації основних процедур судово-бухгалтерської експертизи

До методичних прийомів, які застосовуються у процесі судово-бухгалтерської експертизи [1, 86] належать: органолептичні, розрахунково-аналітичні, документальні та узагальнення і реалізації результатів судово-бухгалтерської експертизи (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Методичні прийоми судово-бухгалтерської експертизи [1,86]

Систему методичних прийомів судово-бухгалтерської експертизи у взаємозв'язку з адекватними їм експертними процедурами зображено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Взаємозв'язок методичних прийомів судово-бухгалтерської експертизи та відповідних експертних процедур

Методичні прийоми експертизи	Експертні процедури							
	Організаційні	Моделювання	Нормативно-правові	Аналітичні	Розрахункові	Лічильно-обчислювальні	Логічні	Порівняння і зіставлення
<i>Органолептичні</i>								
Контрольні заміри	☒	☒			☒	☒		
Експеримент	☒				☒	☒	☒	☒
Експертизи						☒	☒	☒
Суцільні спостереження	☒	☒			☒	☒		
<i>Розрахунково-аналітичні</i>								
Економічний аналіз	☒	☒		☒	☒	☒		☒
Статистичні розрахунки	☒			☒	☒	☒	☒	☒
Економіко-математичні				☒	☒		☒	☒
Зворотна калькуляція				☒	☒	☒	☒	☒
<i>Документальні</i>								
Дослідження документів	☒		☒	☒	☒	☒	☒	☒
Камеральні перевірки			☒		☒		☒	☒
Нормативне регулювання							☒	☒
<i>Узагальнення і реалізації результатів експертизи</i>								
Групування недоліків				☒			☒	☒
Аналітичне групування				☒			☒	☒
Систематизація висновків			☒	☒	☒	☒	☒	☒
Реалізація результатів							☒	

ТЕМА 4. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО- БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Інформація (від латинського *information* – роз'яснення) в загальному розумінні – це система відомостей про певні процеси, події, ситуації тощо. Інформація є об'єктом фіксації, збереження, передачі та трансформації з метою використання у будь-якій сфері людської діяльності. Поділяється інформація на текстову, цифрову, електронну та звукову [1, 108].

Формою безпосереднього подання інформації є повідомлення. Кожне повідомлення має свої власні специфічні параметри, які зумовлюються особливостями як власне інформації, так і потребами її споживачів. Щодо судово-бухгалтерської експертизи інформація подається здебільшого повідомленнями спеціальної форми текстовим і цифровим способами. Слід, однак, наголосити, що в даному випадку інформація потрібна не загального (абстрактного) характеру, а специфічна (конкретна), зумовлена виключно особливостями судово-бухгалтерської експертизи.

В процесі проведення судово-бухгалтерської експертизи використовується переважно економічна інформація, яка являє собою сукупність відомостей, що характеризують виробничо-фінансову діяльність підприємств і організацій. Концептуальною основою економічної інформації є взаємодія трьох визначальних категорій: синтактики, семантики і прагматики.

Синтактика – структура економічної інформації: літери алфавіту, слова, речення та правила їх побудови (синтаксис).

Семантика – логічний зміст економічної інформації.

Прагматика – корисність (практичне значення) економічної інформації, яка характеризується рядом властивостей: достовірністю, реальністю, своєчасністю, зрозумілістю тощо.

Основними параметрами економічної інформації (рис. 4.1) є: характеристика фінансово-господарської діяльності підприємств та організацій за допомогою натуральних, вартісних, трудових і умовних вимірників; фіксація відомостей на матеріальних носіях інформації, зокрема документах, дискетах, дисках; лінійність записів (рядками); наявність певних видів подання: літерного, цифрового, комбінованого (літерно-цифрового), графічного; масовість і об'ємність, які вимагають систематизації, групування, логічної й математичної обробки, побудови інформаційних номенклатур тощо; циклічність ви-

никнення; тривалість збереження; активність щодо впливу на фінансово-господарський механізм.

Рис. 4.1. Основні параметри економічної інформації

Принциповими підставами науково обґрунтованої класифікації економічної інформації є ряд суттєвих її характеристик, зокрема період дослідження, стабільність використання (збереження), якісний стан інформації, спосіб відображення, насиченість інформації, практичне значення та метод подання (рис. 4.2).

Одиницю інформаційної сукупності структурно розчленовують на три складових: реквізит, економічний показник і масив.

Реквізитом є елемент інформаційної сукупності, який кількісно (реквізит-підстава) і якісно (реквізит-ознака) характеризує конкретну господарську операцію чи процес.

Економічним показником вважають певну інформаційну сукупність з мінімальним набором реквізитів-ознак і реквізитів-підстав.

Рис. 4.2. Класифікація економічної інформації

Сукупність взаємопов'язаних економічних показників, зафіксованих на певних матеріальних носіях інформації, утворює масив.

Інформацію, яка містить відомості про здійснені господарські операції та використовується в процесі обліку виробничо-фінансової діяльності суб'єктів господарювання, називають обліково-економічною. Даний вид інформації широко використовується в системі доказів судово-бухгалтерської експертизи.

Обліково-економічна інформація характеризує стан і поведінку певної динамічної економічної системи або окремих її складових елементів, тобто є перемінною. Стосовно об'єктів управління обліково-

економічну інформацію поділяють на внутрішню та зовнішню, які в свою чергу відносяться до початкової, оперативної й поточної. Щодо напрямів надходження на управлінський об'єкт обліково-економічну інформацію розмежовують в розрізі вхідної та вихідної. Згідно мети використання в системі управління підприємством обліково-економічну інформацію поділяють на оперативну та поточну (рис. 4.3).

Рис. 4.3. Класифікація обліково-економічної інформації

З метою раціонального використання економічної інформації в дослідженнях судово-бухгалтерської експертизи необхідно вирішити ряд основних методологічних завдань, зокрема:

- ✓ чітко визначити інформаційні потреби експертизи в розрізі конкретних питань, поставлених право-охоронними органами;
- ✓ встановити потенційні можливості інформаційної сукупності;
- ✓ сформулювати дані у відповідних термінах (обсяг, вартість тощо);
- ✓ виявити структурні взаємозв'язки інформаційної сукупності.

Системою інформаційного забезпечення судово-бухгалтерської експертизи вважають сукупність певних відомостей, які характеризують фактичний стан об'єкта експертного дослідження та його нормативно-правове регулювання.

Класифікація системи інформаційного забезпечення судово-бухгалтерської експертизи ґрунтується на інформаційному контакті, який передбачає використання принципів інформатики – науки про будову і загальні властивості інформації [1, 118].

Науково обґрунтована система класифікації інформаційного забезпечення судово-бухгалтерської експертизи ґрунтується на трьох основних параметрах: професійній інформаційній комунікації, рівні

пізнавальності інформації та якісних характеристиках змісту інформаційного забезпечення (рис. 4.4).

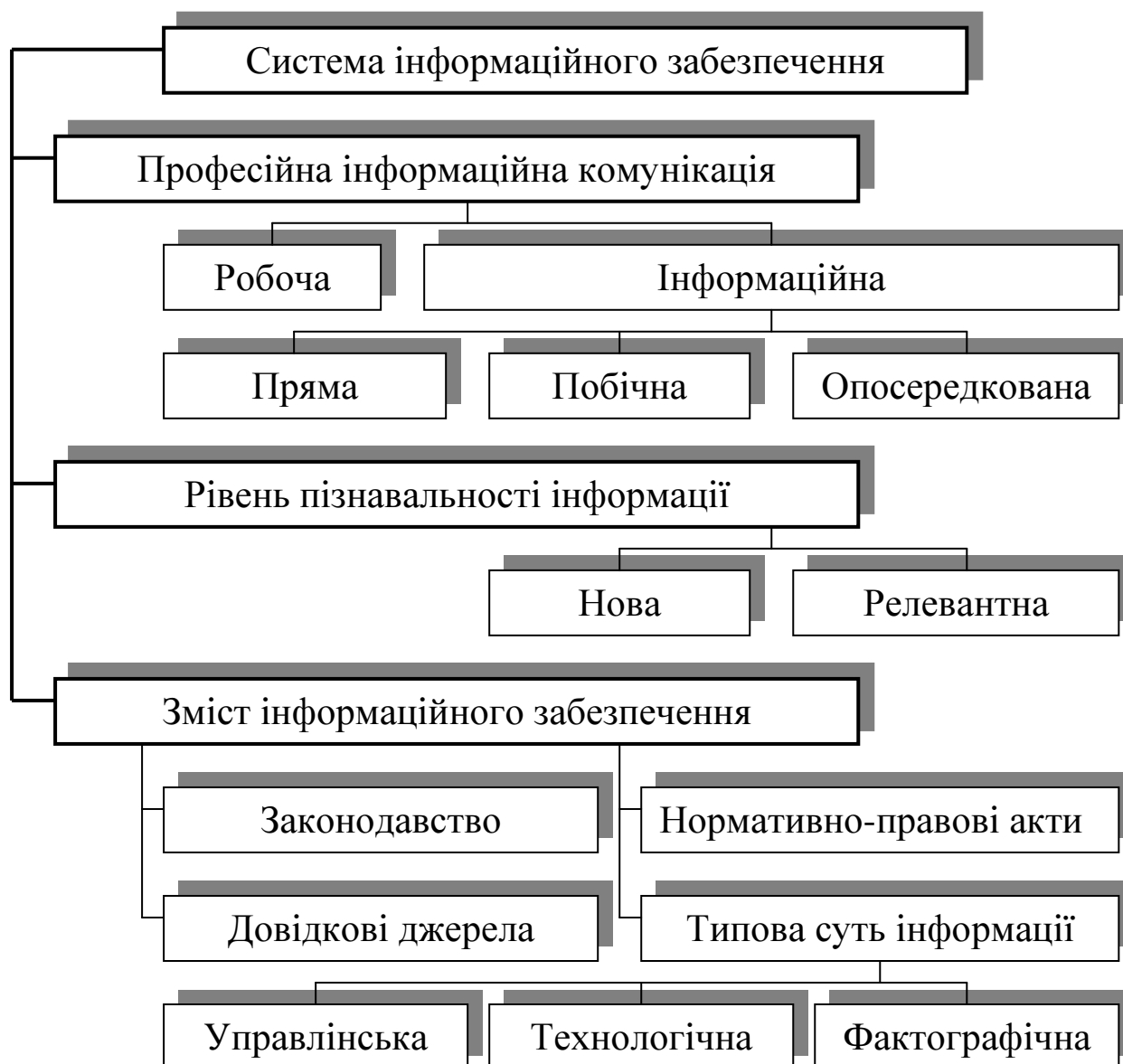

Рис. 4.4. Система класифікації інформаційного забезпечення судово-бухгалтерської експертизи [1, 118]

Професійна інформаційна комунікація – це система взаємовідносин (контактів) між виконавцями експертного дослідження.

Професійна інформаційна комунікація судово-бухгалтерської експертизи формується в розрізі наступних категорій:

- ✓ робоча – комунікаційні взаємовідносини передбачають прямі інформаційні контакти безпосередніх виконавців експертного дослідження (бухгалтерів-експертів) та працівників правоохоронних органів;

- ✓ інформаційна пряма – вивчення матеріалів слідчої справи, даних про фактичний стан об'єктів судово-бухгалтерської експертизи;
- ✓ інформаційна побічна – вивчення законодавчих, нормативно-правових, інструктивних, довідкових матеріалів, що стосуються безпосередньо об'єкта судово-бухгалтерської експертизи;
- ✓ інформаційна опосередкована – передбачає вивчення фінансово-господарської діяльності підприємства, в межах якого проводиться експертиза, в порівнянні з аналогічними господарствами даної галузі, спеціальною літературою тощо.

За ступенем пізнавальності джерела інформаційного забезпечення судово-бухгалтерської експертизи поділяють на дві категорії:

- ✓ нова інформація – характеризує новизну конкретного підходу, обґрунтовує причину недоліків, зловживань та правопорушень (міститься, переважно, в обліковій документації підприємства);
- ✓ релевантна інформація – акумулює сукупність даних, відомих раніше (міститься, зокрема, у формах звітності підприємства).

Диференціація інформації на нову і релевантну має особливо важливе значення для судово-бухгалтерської експертизи в частині обґрунтування істини щодо дискусійних питань. Нова інформація є, переважно, прямим доказом істини, а релевантна – побічним підтвердженням гіпотези. У процесі судово-бухгалтерської експертизи обов'язковим є використання як нової, так і релевантної інформації. Наприклад, при експертному дослідженні факту закупівлі пального за фіктивними документами – прямі докази – це нова інформація, однак вона не дійсна без релевантної – даних “Звіту про залишки пального на перше число місяця”.

За змістом інформаційне забезпечення судово-бухгалтерської експертизи класифікують в розрізі наступних категорій:

- ✓ законодавчі акти – це сукупність законів, які регламентують загальні суспільні відносини та окремі питання взаємовідносин суб'єктів фінансово-господарської діяльності;
- ✓ нормативно-правові акти – система конкретних рекомендацій та вказівок щодо функціонування підприємницьких структур;
- ✓ довідкові джерела – інформація довідників, норм, стандартів;
- ✓ організаційно-управлінська інформація – комплекс документації, який регулює правовий статус підприємства, організаційні особливості, специфіку діяльності (статут, штатний розпис, накази, розпорядження, службове листування тощо);

- ✓ технологічна інформація – це документація з питань технології виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг: в сільському господарстві – книга історії полів, карта сівозмін, кормові раціони, матеріали селекціонерів тощо;
- ✓ фактографічна інформація – це ретроспективна система даних економічного характеру про реальні факти фінансово-господарської діяльності підприємств, відображені у первинних документах бухгалтерського обліку, реєстрах зведеного, аналітичного та синтетичного обліку, формах звітності підприємств.

Науково обґрунтована система класифікації інформаційного забезпечення судово-бухгалтерської експертизи передбачає багатоаспектне комплексне інформування безпосередніх виконавців експертного дослідження – бухгалтерів-експертів про фактичний стан та структурно-динамічні зміни у функціонуванні конкретних об'єктів судово-бухгалтерської експертизи.

Оскільки проведення судово-бухгалтерської експертизи пов'язане в основному із різноманітними досить трудомісткими розрахунками, відповідно при її здійсненні доцільним є застосування автоматизованої системи обробки інформації, яка дозволить значно удосконалити експертне дослідження та скоротити витрати робочого часу на здійснення виключно арифметично-технічних процедур.

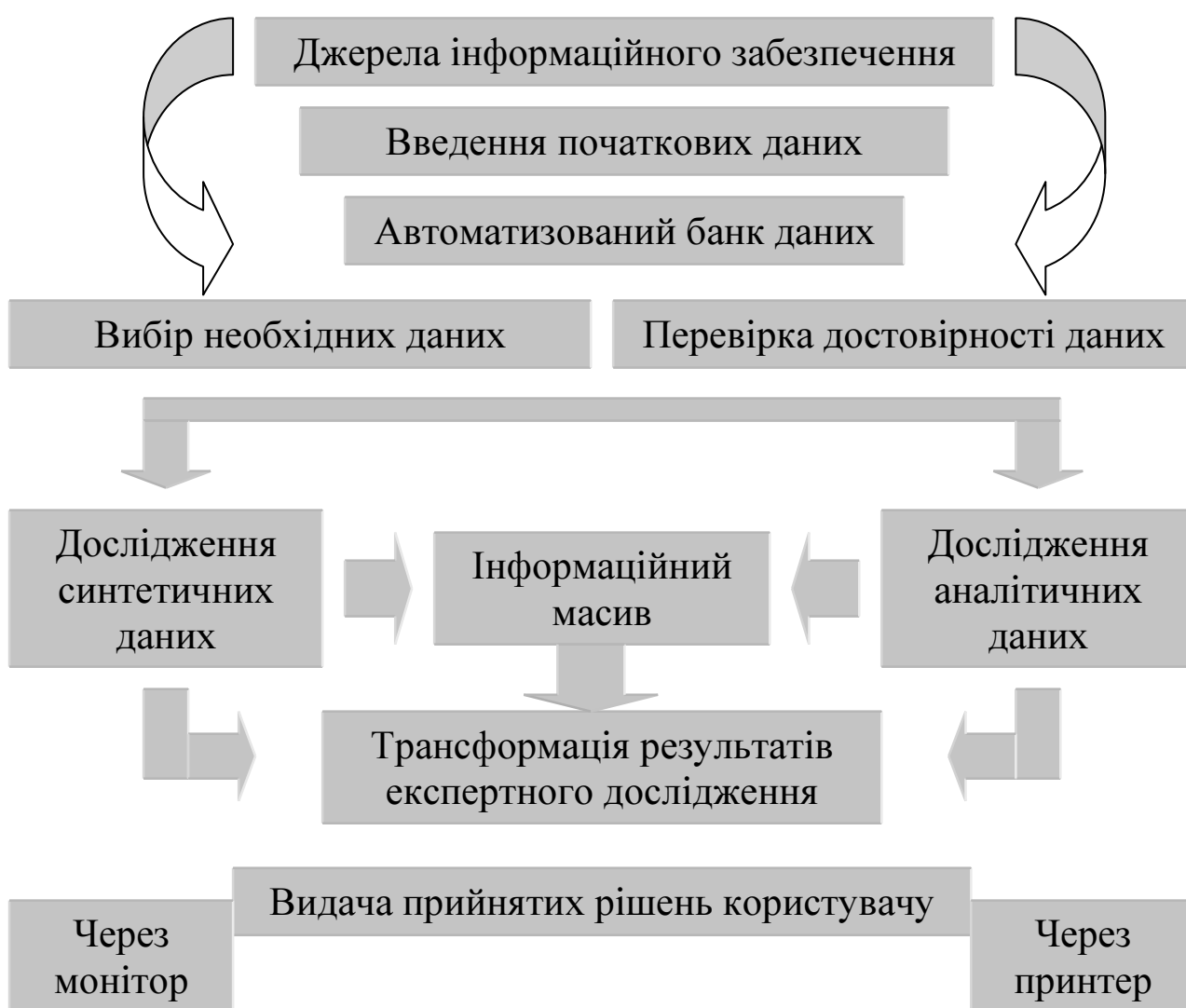
Застосування автоматизованої системи обробки інформації вносить суттєві зміни в методику і організацію проведення судово-бухгалтерської експертизи, які проявляються, зокрема, у створенні істотних передумов для підвищення швидкості і якості експертного дослідження, посилення обґрунтованості пропозицій щодо кінцевих результатів експертизи тощо.

Визначальні принципи формування логічно-структурної схеми автоматизованої системи обробки фактографічної інформації в дослідженнях судово-бухгалтерської експертизи зображені на рис. 4.6.

Функціонування автоматизованої системи обробки інформації дає змогу в процесі судово-бухгалтерської експертизи автоматизувати пошук необхідної інформації та вирішувати типові експертні процедури. Згідно принципу пакетної обробки певна кількість інформації об'єднується за конкретною досліджуваною ознакою та надходить у комунікаційну систему. Конкретне завдання і його вирішення фіксується в операційній пам'яті комп'ютера. Після повного виконання поставленого завдання або за спеціальним запитом користувача (в даному випадку експерта-бухгалтера) персональний комп'ютер видає

чітку і вичерпну відповідь. Обробка інформації при цьому здійснюється стандартними засобами операційної системи, що сприяє прискоренню проведення експертного дослідження і підвищує наукову обґрунтованість його висновків.

Автоматизована обробка інформації в дослідженнях судово-бухгалтерської експертизи включає алгоритмізацію і постановку задач, які перебувають у компетенції експерта-бухгалтера, програмне забезпечення вирішення конкретних задач і реалізації опрацьованої інформації з метою доведення висунутих гіпотез та узагальнення висновків експертизи, розробку рекомендацій з профілактики виявлених правопорушень у подальшій діяльності підприємства.

Рис. 4.6. Логічно-структурна схема автоматизованої системи обробки даних в дослідженнях судово-бухгалтерської експертизи

ТЕМА 5. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ГРОШОВИХ І РОЗРАХУНКОВИХ ОПЕРАЦІЙ

Експертне дослідження грошових і розрахункових операцій згідно завдання експертної установи та постанови правоохоронних органів про призначення судово-бухгалтерської експертизи успішно виконуватиметься лише при умові ретельного розроблення методики її проведення. Формування і практична реалізація цієї методики проводиться згідно стандарту дослідження судово-бухгалтерською експертизою грошових і розрахункових операцій, яким, зокрема, передбачається чітка послідовність виконання організаційних, інформаційних та методичних експертних процедур. В результаті експертне дослідження набуває системності, створюються умови для впровадження наукових методів дослідження із застосуванням автоматизованих систем обробки інформації на персональних комп'ютерах. Таким чином, стандарт судово-бухгалтерської експертизи необхідний для того, щоб можна було повною мірою виконати всі завдання щодо її проведення.

Структурно-логічна модель локального стандарту проведення судово-бухгалтерської експертизи грошових і розрахункових операцій схематично зображена на рис. 5.1.

Локальний стандарт проведення судово-бухгалтерської експертизи грошових і розрахункових операцій містить наступні складові:

- ✓ об'єкти експертного дослідження грошових і розрахункових операцій підприємства (стан збереження коштів у касі підприємства, закріплення матеріальної відповідальності, поточні операції з готівкою, операції з грошовими коштами на рахунках в банку, бухгалтерських облік грошових коштів, нестачі коштів, виявлені ревізією, встановлення винних осіб тощо);
- ✓ джерела інформації для проведення судово-бухгалтерської експертизи грошових і розрахункових операцій (нормативно-правові акти, що регламентують облік грошових коштів, розрахунків, довідково-інструктивні матеріали, висновки експертиз, первинна документація підприємства з обліку коштів і розрахунків, реєстри аналітичного і синтетичного обліку, звітність підприємства, акти ревізій, дані правоохоронних органів);
- ✓ методичні прийоми проведення судово-бухгалтерської експертизи грошових і розрахункових операцій (розрахунково-аналітичні та документальні, їх конкретизація);

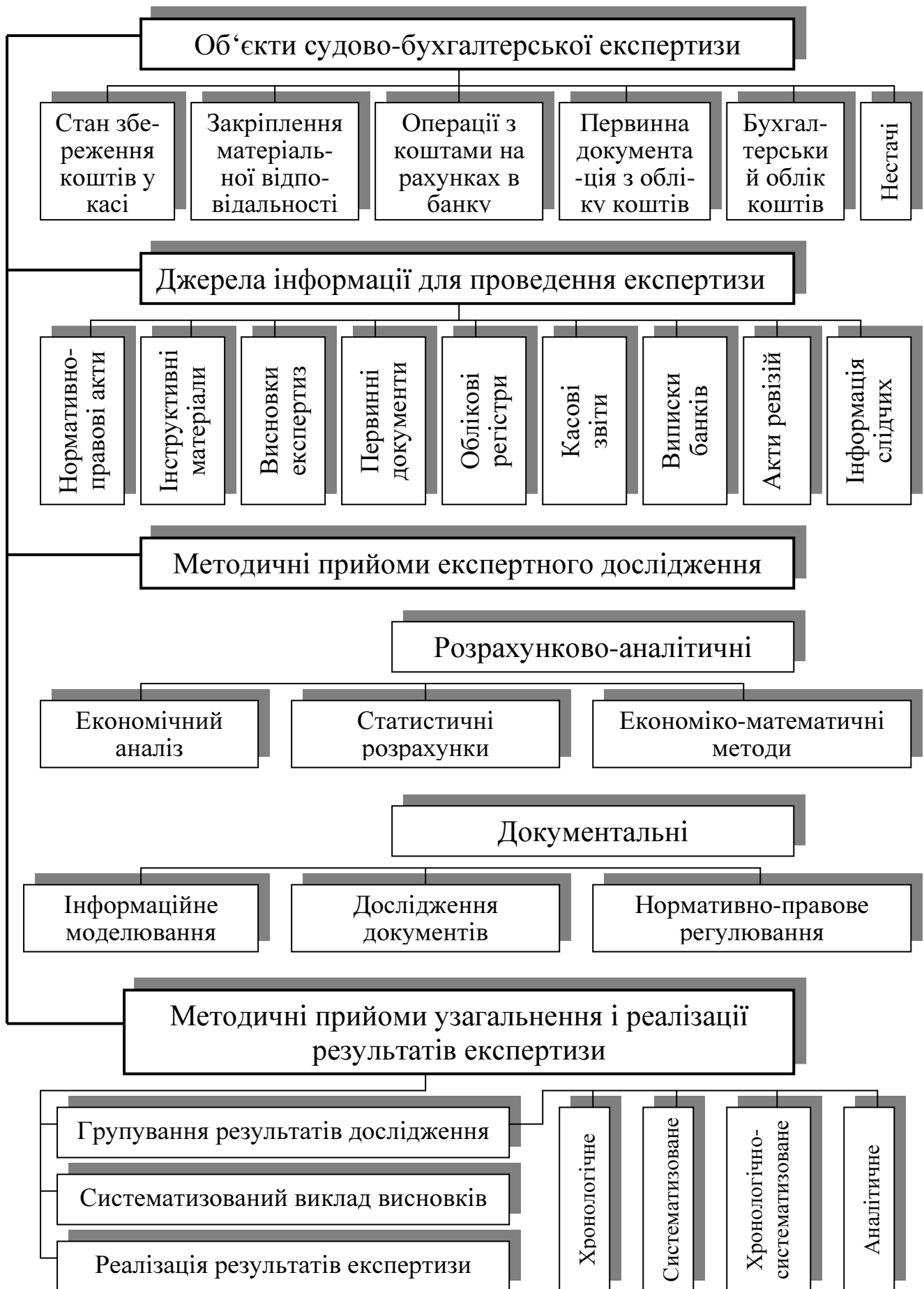

Рис. 5.1. Модель локального стандарту проведення судово-бухгалтерської експертизи грошових і розрахункових операцій

- ✓ методичні прийоми узагальнення та реалізації результатів експертного дослідження грошових і розрахункових операцій (групування проміжних результатів дослідження експертизи, аналітичне групування доказів, узагальнення результатів дослідження, формування експертного висновку, розробка конкретних пропозицій з профілактики правопорушень, направлення висновку експерта правоохоронним органам, реалізація результатів експертизи у суді).

Судово-бухгалтерська експертиза грошових і розрахункових операцій проводиться на підставі завдань експертної установи та постанови правоохоронних органів при виявленні зловживань у системі обліку коштів, їх нестачі, крадіжок, розтрат. Такі зловживання, як правило, тісно пов'язані з організацією взаєморозрахунків з постачальниками чи підрядниками, покупцями чи замовниками, особами і установами, працівниками господарства, найманими і залученими фізичними особами тощо.

Практика здійснення судово-бухгалтерських експертиз грошових і розрахункових операцій свідчить, що найбільш розповсюдженими є зловживання при розрахунках з оплати праці та за придбану продукцію, зокрема, пально-мастильні матеріали і запасні частини.

При проведенні судово-бухгалтерської експертизи грошових і розрахункових операцій відповідно до завдань експертної установи та постанови правоохоронних органів експерт-бухгалтер визначає перелік об'єктів експертного дослідження. Ними, зокрема, можуть бути:

- ✓ стан зберігання коштів у касі підприємства – в процесі вивчення цього об'єкта необхідно дослідити, яким чином організовано дотримання порядку ведення касових операцій в частині обладнання приміщення, зокрема, чи воно ізольоване, чи обладнане металевими ґратами, наявність системи сигналізації, металевих сейфів, як і де зберігаються дублікати ключів тощо;
- ✓ матеріальна відповідальність за збереження коштів у касі підприємства – процедура вивчення даного об'єкта експертного дослідження передбачає перевірку наявності та оформлення договорів про повну матеріальну відповідальність касирів, виконання основних вимог щодо добору професійних кадрів на предмет їх відповідності кваліфікаційним нормам і правилам приймання на роботу касира тощо;
- ✓ операції з готівкою – в процесі дослідження даного об'єкта вивчають зміст і реальність здійснених господарських опера-

цій, виконання касової дисципліни: дотримання встановленого ліміту готівки в касі, своєчасність і повноту здачі готівки до банку на поточний рахунок, дотримання правил розрахунків готівкою, правильність оформлення касових документів, перевірку достовірності і правомірності здійснених касових операцій, зокрема, оприбуткування та видачі готівки і т.д.;

- ✓ операції на рахунках в банку – здійснюється перевірка відповідності залишків у виписках банків з поточного і валютного рахунків, проводиться контроль наявності всіх виписок банку і первинних документів до них, здійснюється перевірка своєчасності проведення операцій по зарахуванню банком грошових коштів підприємства та перерахування за призначенням, проводиться перевірка обґрунтованості використання грошових коштів з поточного і валютного рахунків підприємства і т.д.;
- ✓ бухгалтерський облік касових операцій – проводиться суцільне дослідження законності та достовірності розрахунків готівкою, повноти і правильності оформлення касових документів, визначення залишку грошей у касі, правильності узагальнення підсумків і відображення на рахунках бухгалтерського обліку;
- ✓ стан зберігання і поточні операції з цінними паперами – проводиться перевірка фактичної наявності цінних паперів (акцій, облігацій, сертифікатів тощо), умов їх зберігання, операцій з надходження та вибуття цінних паперів, дотримання встановленого порядку обліку цінних паперів власної емісії і т.д.;
- ✓ розрахункові операції підприємства – в процесі вивчення цього об'єкта судово-бухгалтерської експертизи досліджується стан дотримання розрахунково-платіжної дисципліни по всіх видах розрахунків, встановлюється наявність фактів порушень чинних нормативно-правових актів щодо правомірності, доцільності та обґрунтованості управлінських рішень при здійсненні розрахункових операцій тощо;
- ✓ нестача коштів та збитки, виявлені ревізією – в процесі вивчення даного об'єкта судово-бухгалтерської експертизи необхідно встановити, наскільки обґрунтовано ревізія визначила розмір збитків, а також хто і в якій мірі повинен нести відповідальність за заподіяну підприємству шкоду.

Наведені вище об'єкти судово-бухгалтерської експертизи грошових і розрахункових операцій носять загальний типовий характер. Згідно із завданням експертної установи та постановою про призна-

чення судово-бухгалтерської експертизи, експерт-бухгалтер обирає і досліджує лише окремі конкретні об'єкти. Наприклад, при виявленні фіктивних виплат за реалізованих тварин, що закуплені у населення, об'єктом експертного дослідження є наступні документи: акт на закупівлю, платіжні доручення, звіт про рух худоби і птиці на фермі, книга обліку руху худоби і птиці тощо.

Система інформаційного забезпечення судово-бухгалтерської експертизи грошових і розрахункових операцій включає:

- ✓ законодавчі, нормативно-правові акти, довідкові та інструктивні матеріали, що регламентують організаційні та методичні принципи здійснення грошових і розрахункових операцій на підприємствах України;
- ✓ висновки різних видів судових експертиз (криміналістичні, почеркознавчі, товарознавчі, специфічні тощо);
- ✓ первинні документи: касові прибуткові та видаткові ордери, акції, облігації, векселі, розрахунково-платіжні відомості, платіжні доручення, платіжні доручення-вимоги, чекові книжки, виписки установ банків з поточного та валютного рахунків підприємства, квитанції, договори про матеріальну відповідальність, акти інвентаризацій каси і т.д.;
- ✓ облікові реєстри: журнал реєстрації прибуткових і видаткових касових ордерів, журнал реєстрації платіжних доручень, касова книга, звіт касира, реєстри аналітичного і синтетичного обліку по рахунках 30 "Каса", 31 "Рахунки в банках", 33 "Інші кошти", 34 "Короткострокові векселі одержані", 35 "Поточні фінансові інвестиції", 36 "Розрахунки з покупцями та замовниками", 37 "Розрахунки з різними дебіторами", головна книга;
- ✓ звітність: звіт про рух грошових коштів, баланс підприємства;
- ✓ акти документальних ревізій та перевірок грошових і розрахункових операцій, проведених до призначення судово-бухгалтерської експертизи;
- ✓ інформація правоохоронних органів, яка знаходиться у матеріалах розслідуваних справ.

В процесі експертного дослідження грошових і розрахункових операцій важливим є чітке усвідомлення структурно-логічної схеми організації їх обліку.

Методичні прийоми судово-бухгалтерської експертизи грошових і розрахункових операцій включають розрахунково-аналітичні та документальні.

На рис. 5.2 відображено загальну схему обліку касових операцій; на рис. 5.3 – розрахункових (на прикладі рахунка 36 “Розрахунки з покупцями і замовниками”).

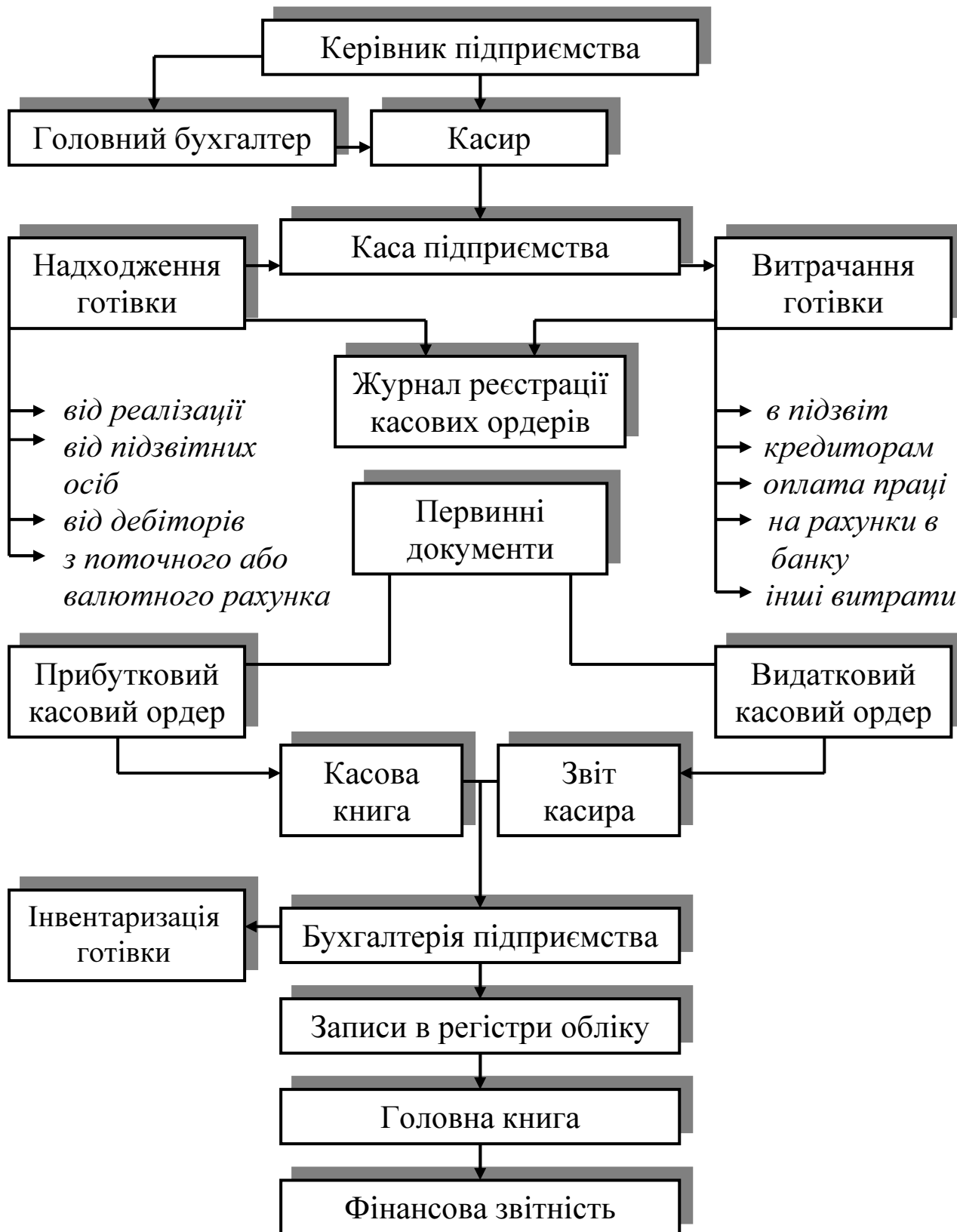
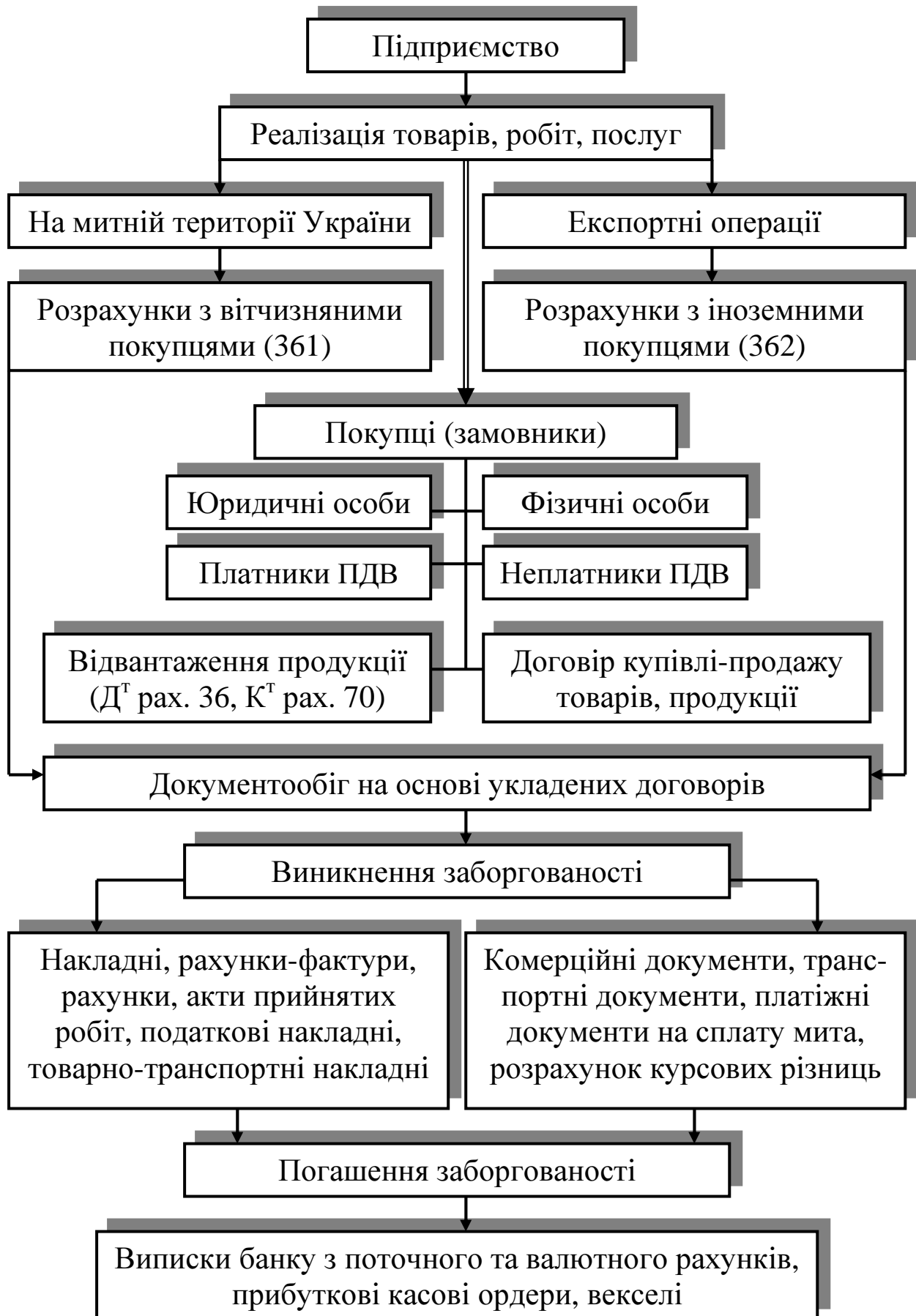

Рис. 5.2. Загальна схема обліку касових операцій

Рис. 5.3. Загальна структурно-логічна схема обліку розрахунків з покупцями і замовниками

За допомогою розрахунково-аналітичних методичних прийомів дослідження об'єкта експертизи здійснюються відповідні розрахунки і аналітичні дії. Наприклад, у підприємстві "А" при розрахунках із заготівельними організаціями виявлено нестачу зерна в кількості 150 ц. В акті проведеної ревізії зазначено, що акт на сортування і сушіння продукції рослинництва складено 27 липня 2011 року на партію зерна 325 ц, згідно з яким списано "мертвих відходів" – 6 ц. Складанням спеціальних розрахунково-аналітичних таблиць з використанням інформації метеорологічної служби про опади в липні – серпні, експерт-бухгалтер встановлює реальні причини нестачі, враховуючи пояснення головного агронома і комірника щодо неповного списання усушки і засміченості зерна.

Розрахунково-аналітичні методичні прийоми судово-бухгалтерської експертизи грошових і розрахункових операцій застосовуються для аналізу повноти оприбуткування готівки в касу підприємства, вивчення кредитно-розрахункових відносин і т.д.

Застосування документальних методичних прийомів для дослідження об'єкта експертизи ґрунтується на використанні бухгалтерської інформації, зафіксованої у відповідних документах. Документальні методичні прийоми експертного дослідження грошових і розрахункових операцій включають:

- ✓ нормативно-правове регулювання – виявлення відхилень нормативно-правового характеру щодо встановлених нормативів здійснення й обліку грошових і розрахункових операцій;
- ✓ інформаційне моделювання – встановлення повного спектру нормативно-довідкової та фактографічної інформації щодо досліджуваного експертизою питання;
- ✓ експертизи різних видів – вивчення неякісно підготовлених документів (підроблені касові ордери, фіктивні банківські чеки, виправлення у платіжних відомостях тощо);
- ✓ дослідження документів – вивчення достовірності, доцільності та обґрунтованості зафіксованих у них господарських операцій (формальна перевірка грошових і розрахункових документів, логічна та аналітична перевірка, зустрічна перевірка і т.д.).

На основі проведеного експертного дослідження грошових і розрахункових операцій експерт-бухгалтер узагальнює і реалізує результати судово-бухгалтерської експертизи, користуючись методичними прийомами хронологічного, систематичного і хронологічно-систематичного групування попередніх результатів дослідження в журналі судово-бухгалтерської експертизи (табл. 5.1).

*Журнал групування досліджень
судово-бухгалтерської експертизи*

Зміст питання, поставленого на вирішення експертизи	Інформація	
	нормативно-правова	фактографічна
1	2	3
<p>Встановити обґрунтованість факту нестачі грошових коштів у підзвіті касира Дорошенка М.Н., виявленого ревізією станом на 17.05.2011 року</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Порядок ведення касових операцій у національній валюті України, затверджений постановою НБУ від 2.02.1995 року № 21 (з врахуванням змін та доповнень) ✓ Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку, затверджене наказом МФУ від 24.06.1995р. № 88 (з врахуванням змін і доповнень) ✓ Порядок ведення товарно-касової книги при розрахунках готівкою у сфері торгівлі, громадського харчування та інших послуг, затверджений наказом МФУ від 21.11.94 р. № 113 (з врахуванням змін і доповнень) ✓ План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджений наказом МФУ від 30 листопада 1999 року № 291 та Інструкція про застосування Плану рахунків 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Первинні облікові документи з касових операцій за період з 2 лютого 2011 року по 16 травня 2011 року ✓ Звіти касира Дорошенка М.Н. за період з 2 лютого 2011 р. по 16 травня 2011 року ✓ Регістри аналітичного та синтетичного обліку касових операцій за період з 2 лютого 2011 року по 16 травня 2011 року ✓ Акт ревізії каси станом на 17 травня 2011 року ✓ Договір про повну матеріальну відповідальність касира Дорошенка М.Н. ✓ Документальні матеріали правоохоронних органів, що стосуються безпосередньо виявленого факту нестачі коштів

Виявлено ревізією				Встановлено експертизою				Профілактичні заходи
Зміст недоліків (правопорушень)	Сума збитків, грн.	Матеріально відповідальні особи	Відповідальні службові особи	Зміст недоліків (правопорушень)	Сума збитків, грн.	Матеріально відповідальні особи	Відповідальні службові особи	
4	5	6	7	8	9	10	11	
<p>На посаду касира підприємства призначено Дорошенко М.Н., яка не має спеціальної освіти</p> <p>Відсутність належного контролю за роботою касира Дорошенко М.Н.</p> <p>Виявлено нестачу готівки в касі підприємства</p>	2970	Касир Дорошенко М.Н.	Головний бухгалтер Загорський І.І.	<p>Касира Дорошенко М.Н. прийнято на роботу за відсутності рішення кваліфікаційної комісії підприємства</p> <p>Ревізія каси не проводилась щомісячно. Це дало змогу касиру Дорошенко М.Н. приховувати розтрату готівки</p>	2574	Касир Дорошенко М.Н.	<p>Директор підприємства Андрусак Т.І.</p> <p>Головний бухгалтер Загорський І.І.</p>	<p>Дотримуватися законодавства щодо призначення на посади з матеріальною відповідальністю</p> <p>Посилити внутрішньогосподарський поточний контроль</p>

У ньому фіксують зміст конкретного питання, винесеного на розгляд судово-бухгалтерської експертизи, наприклад, “Встановити

обґрунтованість факту нестачі грошових коштів у підзвіті касира Дорошенко М.Н., виявленого ревізією станом на 17.05.2011 року”, вказують перелік нормативно-правової та фактографічної інформації, що стосується безпосередньо досліджуваного питання, формулюють зміст недоліків і правопорушень, виявлених ревізією, наводять суму збитку та вказують посадову особу, яка відповідає за ці правопорушення. Далі наводиться зміст інформації, встановлений, власне, судово-бухгалтерською експертизою, зокрема конкретні недоліки чи правопорушення, сума збитку, матеріально відповідальні й службові особи, безпосередньо або частково винні у скоєнні злочину. Між змістом інформації, встановленим ревізією, з однієї сторони, та підтвердженням судово-бухгалтерською експертизою, з іншої – як правило, виникає певна розбіжність, оскільки все недостатньо доведене ревізією судово-бухгалтерська експертиза відкидає.

На основі записів у журналі судово-бухгалтерської експертизи експерт-бухгалтер, використовуючи методичні прийоми аналітичного групування доказів правопорушень і зловживань при здійсненні грошових і розрахункових операцій, у спеціальних таблицях формує зведений результат експертного дослідження, наприклад, вказує загальну суму нестачі готівки в касі підприємства, фіктивного списання коштів тощо.

На підставі цих матеріалів експерт-бухгалтер складає узагальнюючий висновок судово-бухгалтерської експертизи грошових і розрахункових операцій, який разом з журналом судово-бухгалтерської експертизи і аналітичними таблицями передається правоохоронному органу, який призначив експертизу. Реалізація результатів судово-бухгалтерської експертизи відбувається у суді на основі висновку експерта-бухгалтера, а також в органах управління на основі передачі їм пропозицій щодо профілактики виявлених зловживань.

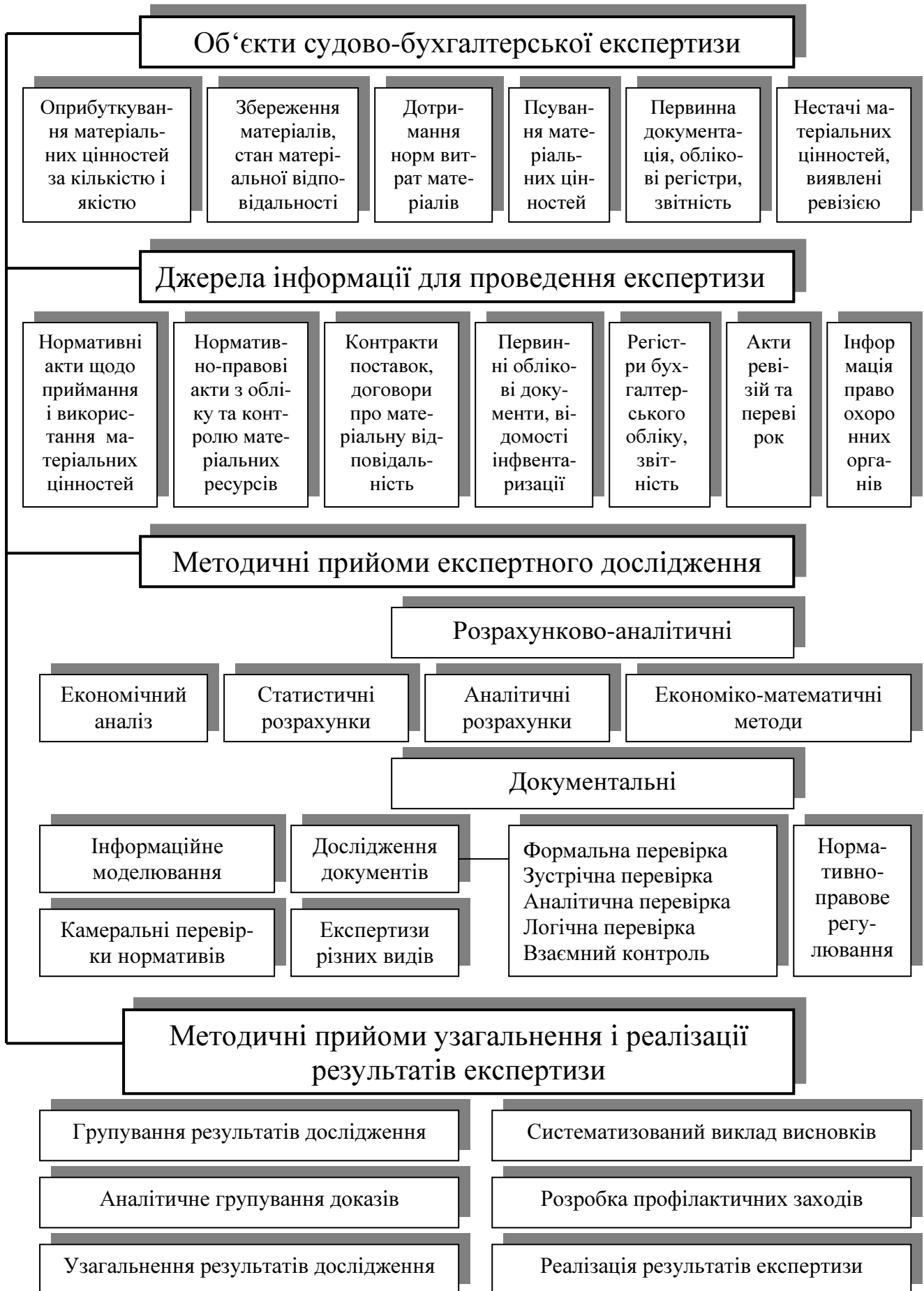
ТЕМА 6. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ОПЕРАЦІЙ З МАТЕРІАЛЬНИМИ ЦІННОСТЯМИ

Практичне здійснення судово-бухгалтерської експертизи операцій з матеріальними цінностями проводиться на основі локального стандарту експертного дослідження (рис. 6.1).

Локальний стандарт проведення судово-бухгалтерської експертизи операцій з матеріальними цінностями включає наступні основні параметри: 1) об'єкти судово-бухгалтерської експертизи; 2) джерела інформації для проведення експертизи; 3) методичні прийоми експертного дослідження; 4) методичні прийоми узагальнення і реалізації результатів експертизи.

Локальний стандарт проведення судово-бухгалтерської експертизи операцій з матеріальними цінностями містить наступні складові:

- ✓ об'єкти експертного дослідження операцій з матеріальними цінностями (процес оприбуткування матеріальних цінностей за кількістю та якістю, стан і умови збереження матеріальних цінностей, закріплення матеріальної відповідальності, дотримання норм витрат матеріалів, псування матеріальних цінностей, первинна документація з обліку матеріальних цінностей, реєстри аналітичного і синтетичного обліку, звітність підприємства, нестачі товарно-матеріальних цінностей та збитки, виявлені ревізією, їх обґрунтованість та встановлення винних осіб);
- ✓ джерела інформації експертного дослідження (нормативні акти щодо приймання і використання матеріальних цінностей, нормативно-правові акти з обліку та контролю матеріальних ресурсів, контракти поставок, договори про матеріальну відповідальність працівників, первинні облікові документи, відомості інвентаризації, реєстри бухгалтерського обліку, акти ревізій та перевірок матеріальних цінностей, інформація правоохоронних органів щодо виявлених правопорушень);
- ✓ методичні прийоми експертного дослідження (розрахунково-аналітичні: економічний аналіз, статистичні розрахунки, аналітичні розрахунки, економіко-математичні методи та документальні: нормативно-правове регулювання, інформаційне моделювання, камеральні перевірки нормативів, експертизи різних видів, дослідження документів, зокрема формальна, зустрічна, аналітична і логічна перевірка документів);

Рис.6.1. Модель локального стандарту проведення судово-бухгалтерської експертизи операцій з матеріальними цінностями

- ✓ методичні прийоми узагальнення і реалізації результатів судово-бухгалтерської експертизи операцій з матеріальними цінностями (хронологічне, систематичне та комбіноване групування результатів експертного дослідження, аналітичне групування доказів, узагальнення результатів дослідження, систематизований виклад висновків, розробка профілактичних заходів, реалізація результатів судово-бухгалтерської експертизи).

Судово-бухгалтерська експертиза операцій з матеріальними цінностями проводиться на підставі завдань експертної установи та постанови правоохоронних органів при виявленні зловживань у системі обліку товарно-матеріальних цінностей, їх нестачі, крадіжці, розтратах. Такі зловживання, як правило, тісно пов'язані з організацією складського господарства, дотриманням норм списання матеріалів на виробництво, а також втратами, браком і псуванням товарно-матеріальних цінностей.

Практика здійснення судово-бухгалтерських експертиз операцій з матеріальними цінностями свідчить, що найбільш розповсюдженими зловживаннями є крадіжки товарів, паливо-мастильних матеріалів, запасних частин, сировини, напівфабрикатів, будівельних матеріалів тощо.

Вважаємо необхідним наголосити, що розкрадання товарно-матеріальних цінностей є порівняно простим і легким способом крадіжок. Якщо махінації з грошовими коштами вимагають високої кваліфікації та спеціальної освіти, то зловживання з матеріальними цінностями можуть бути доступними практично кожному працівнику.

З метою здійснення повноцінного експертного дослідження операцій з матеріальними цінностями експерт-бухгалтер повинен вивчити загальну схему обліку запасів підприємства (рис. 6.2).

Використовуючи комплекс джерел нормативно-довідкової та фактографічної інформації, експерт за допомогою певних методичних прийомів експертного дослідження здійснює судово-бухгалтерську експертизу конкретних операцій з матеріальними цінностями.

В процесі експертного дослідження операцій з матеріальними цінностями вивчається, передусім, стан збереження матеріальних ресурсів, зокрема, наявність договорів про матеріальну відповідальність працівників, умови зберігання товарно-матеріальних цінностей, справність сигналізації, надійність охорони об'єкта, пошкодження замків тощо. Судово-бухгалтерська експертиза операцій з матеріальними цінностями досліджує також стан організації поточного контро-

лю за збереженням і витрачанням ресурсів підприємства, діяльність матеріально відповідальних і посадових осіб, строки проведення інвентаризації товарно-матеріальних цінностей тощо.

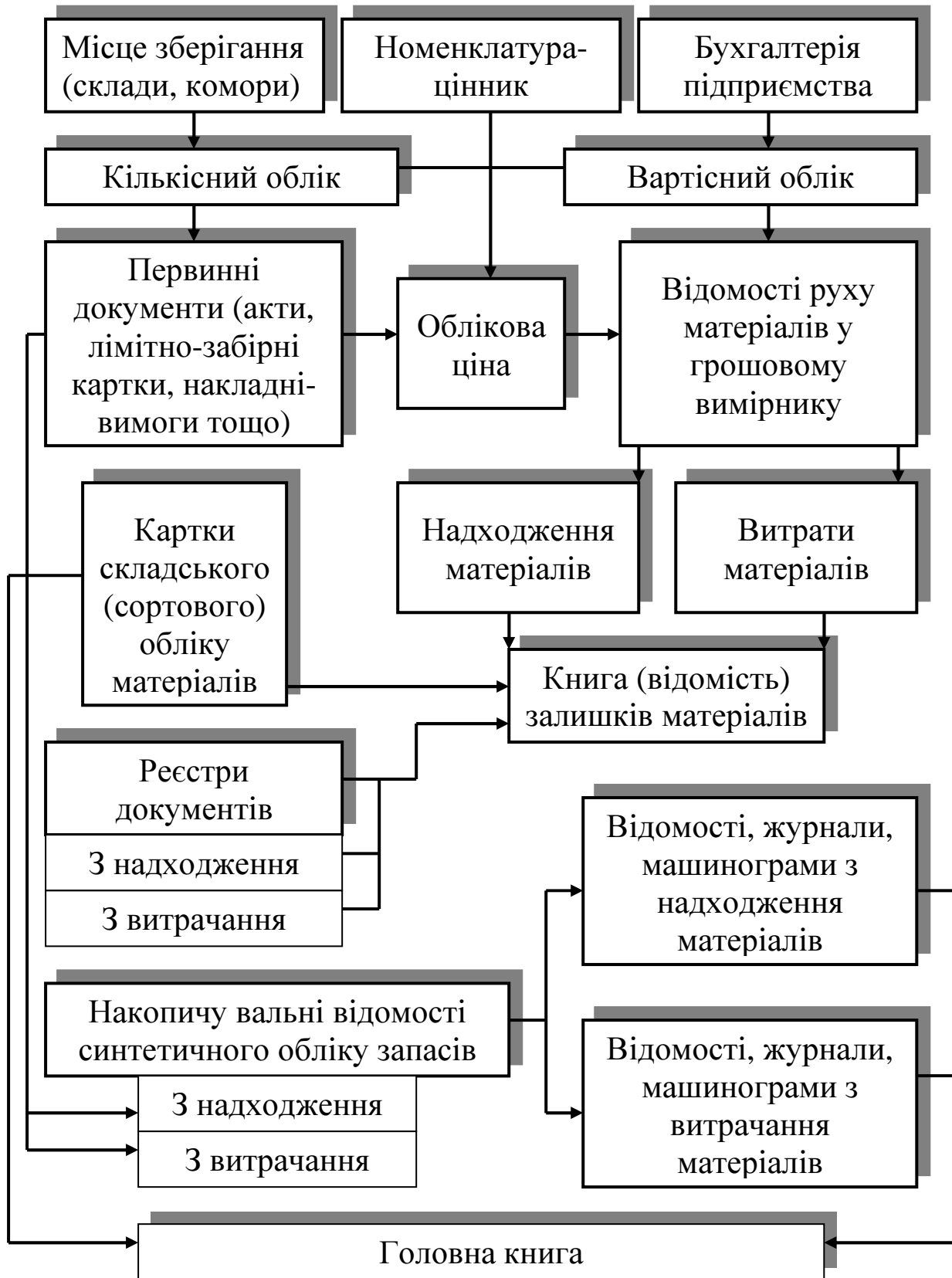

Рис. 6.2. Загальна схема організації обліку запасів підприємства

Методичні прийоми експертного дослідження операцій з матеріальними цінностями розмежовують в розрізі двох груп:

- ✓ розрахунково-аналітичні (економічний аналіз, статистичні та аналітичні розрахунки, економіко-математичні методи);
- ✓ документальні (інформаційне моделювання, нормативно-правове регулювання, експертизи різних видів, камеральні перевірки, дослідження документів).

На основі проведеного експертного дослідження операцій з матеріальними цінностями експерт-бухгалтер узагальнює результати його здійснення в журналі судово-бухгалтерської експертизи. При цьому фіксують зміст конкретного питання, винесеного на розгляд судово-бухгалтерської експертизи, наприклад, “Підтвердження достовірності нестачі 20 тонн дизпалива”, вказують перелік нормативно-правової та фактографічної інформації, що стосується безпосередньо досліджуваного питання, формулюють зміст недоліків і правопорушень, виявлених ревізією, наприклад, відсутність калібрувальних паспортів на цистерни, несвоєчасність проведення інвентаризації, халатність бухгалтера з обліку пально-мастильних матеріалів, наводять суму збитку та вказують посадову особу, яка відповідає за розкрадання. Далі наводиться зміст інформації, встановлений, власне, судово-бухгалтерською експертизою, зокрема конкретні недоліки і правопорушення, сума збитку, матеріально відповідальні та службові особи, безпосередньо або частково винні у скоєнні злочину.

На основі записів у журналі судово-бухгалтерської експертизи експерт-бухгалтер, використовуючи методичні прийоми аналітичного групування доказів правопорушень при здійсненні операцій з матеріальними цінностями, у спеціальних аналітичних таблицях формує зведений результат експертного дослідження.

На підставі вище наведених матеріалів експерт-бухгалтер складає узагальнюючий висновок судово-бухгалтерської експертизи операцій з матеріальними цінностями, який разом з журналом судово-бухгалтерської експертизи та аналітичними таблицями передається правоохоронному органу, який призначив експертизу. Реалізація результатів експертного дослідження відбувається у суді на основі висновку експерта-бухгалтера, а також в органах управління на основі пропозицій щодо профілактики виявлених зловживань.

ТЕМА 7. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ РОЗРАХУНКІВ З ОПЛАТИ ПРАЦІ

Практичне здійснення судово-бухгалтерської експертизи розрахунків з оплати праці проводиться на основі попередньо сформованого локального стандарту експертного дослідження (рис.7.1).

Локальний стандарт проведення судово-бухгалтерської експертизи розрахунків з оплати праці включає такі складові елементи:

- ✓ об'єкти судово-бухгалтерської експертизи розрахунків з оплати праці;
- ✓ джерела інформації для проведення експертизи розрахунків з оплати праці;
- ✓ методичні прийоми експертного дослідження;
- ✓ методичні прийоми узагальнення і реалізації результатів експертизи розрахунків з оплати праці.

Локальний стандарт проведення судово-бухгалтерської експертизи розрахунків з оплати праці містить наступні складові елементи:

- ✓ об'єкти експертного дослідження розрахунків з оплати праці (трудові ресурси підприємства та ефективність їх використання, системи оплати праці, преміювання, стан трудової дисципліни господарюючого суб'єкта, дотримання трудового законодавства, кошти соціального страхування працівників і напрями їх використання, розрахунки з оплати праці, первинна документація з обліку праці та заробітної плати, реєстри аналітичного і синтетичного обліку розрахунків з оплати праці, збитки від правопорушень в системі оплати праці, виявлені ревізією, їх обґрунтованість, встановлення відповідальності винних осіб);
- ✓ джерела інформації експертного дослідження – законодавчі акти про підприємства і підприємництво, трудове законодавство, нормативно-довідкова інформація з обліку праці та заробітної плати, первинна документація з обліку праці та її оплати, реєстри бухгалтерського обліку, звітність, акти ревізій та перевірок розрахунків з оплати праці, інформація правоохоронних органів щодо виявлених правопорушень);
- ✓ методичні прийоми експертного дослідження (розрахунково-аналітичні: економічний аналіз, статистичні розрахунки, аналітичні розрахунки, економіко-математичні методи та документальні: нормативно-правове регулювання, інформаційне моде-

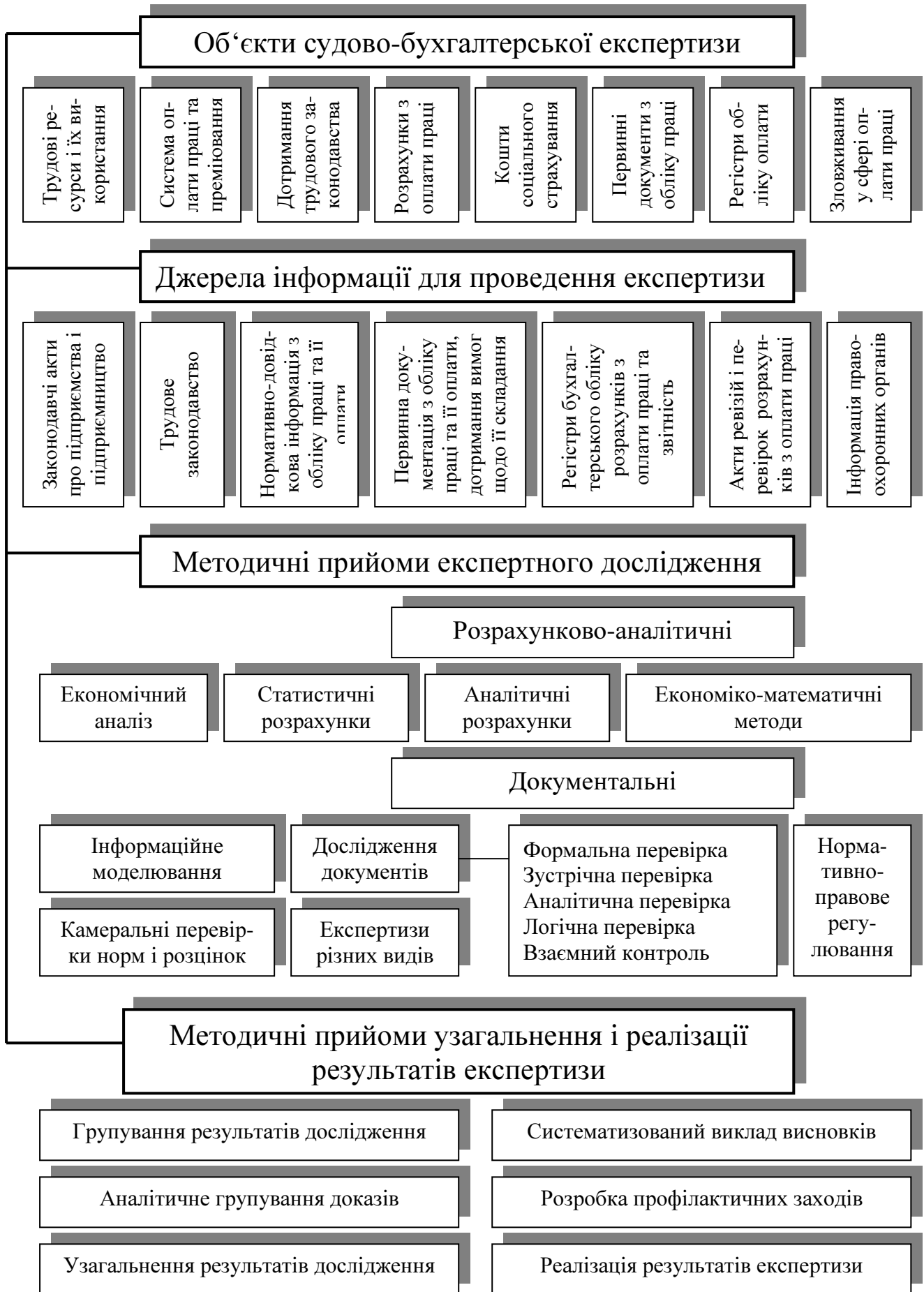

Рис.7.1. Модель локального стандарту проведення судово-бухгалтерської експертизи розрахунків з оплати праці

лювання, камеральні перевірки норм і розцінок, експертизи різних видів, дослідження документів, зокрема формальна, зустрічна, аналітична і логічна перевірка документів);

- ✓ методичні прийоми узагальнення і реалізації результатів судово-бухгалтерської експертизи розрахунків з оплати праці (групування результатів експертного дослідження: хронологічне, систематичне та комбіноване, аналітичне групування доказів, узагальнення результатів дослідження, систематизований виклад висновків, розробка профілактичних заходів, реалізація результатів судово-бухгалтерської експертизи).

Судово-бухгалтерська експертиза розрахунків з оплати праці проводиться на підставі завдань експертної установи та постанови правоохоронних органів при виявленні зловживань у системі обліку праці та її оплати. Такі зловживання, як правило, тісно пов'язані з порушенням трудового законодавства, нераціональним використанням трудових ресурсів, перевищенням обсягів зростання оплати праці над рівнем продуктивності праці, нецільовим використанням коштів соціального страхування, порушеннями у сфері бухгалтерського обліку та звітності.

Вважаємо необхідним наголосити, що зловживання та порушення в системі розрахунків з оплати праці є досить розповсюдженим способом крадіжок грошових коштів і особливо важливим елементом експертного дослідження.

Методичні прийоми узагальнення і реалізації результатів судово-бухгалтерської експертизи розрахунків з оплати праці суттєво не відрізняються від наведених у попередньому матеріалі. На основі проведеного дослідження експерт-бухгалтер узагальнює результати його здійснення в журналі судово-бухгалтерської експертизи. При цьому фіксують зміст конкретного питання, винесеного на розгляд судово-бухгалтерської експертизи, вказують перелік нормативно-правової та фактографічної інформації, що стосується безпосередньо досліджуваного питання, формулюють зміст недоліків і правопорушень, виявлених ревізією, наводять суму збитку та вказують посадову особу, яка відповідає за розкрадання. Далі наводиться зміст інформації, встановлений, власне, судово-бухгалтерською експертизою, зокрема конкретні недоліки і правопорушення, сума збитку, матеріально відповідальні та службові особи, безпосередньо або частково винні у скоєнні злочину.

На основі записів у журналі судово-бухгалтерської експертизи експерт-бухгалтер, використовуючи методичні прийоми аналітичного групування доказів правопорушень при здійсненні розрахунків з оплати праці, у спеціальних аналітичних таблицях формує зведений результат експертного дослідження.

На підставі вище наведених матеріалів експерт-бухгалтер складає узагальнюючий висновок судово-бухгалтерської експертизи розрахунків з оплати праці, який разом з журналом судово-бухгалтерської експертизи та аналітичними таблицями передається правоохоронному органу, що призначив експертизу. Реалізація результатів експертного дослідження відбувається у суді на основі висновку експерта-бухгалтера, а також в органах управління на основі пропозицій щодо профілактики виявлених зловживань і недопущення їх в майбутньому.

ТЕМА 8. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ВИРОБНИЦТВА І РЕАЛІЗАЦІЇ ТОВАРІВ, ПРОДУКЦІЇ, РОБІТ ТА ПОСЛУГ

Здійснення судово-бухгалтерської експертизи виробництва і реалізації товарів, продукції, робіт та послуг проводиться на основі попередньо сформованого локального стандарту експертного дослідження, який включає об'єкти судово-бухгалтерської експертизи, джерела інформації, методичні прийоми дослідження, узагальнення і реалізації результатів експертизи (рис. 8.1).

До об'єктів судово-бухгалтерської експертизи виробництва і реалізації товарів, продукції, робіт та послуг належать: встановлення достовірності обсягів виробництва конкретних товарів і видів продукції; підтвердження достовірності обсягів реалізації товарів, продукції, робіт та послуг; обґрунтованість витрат виробництва за елементами; витрати на реалізацію товарів, продукції, робіт та послуг; калькуляція собівартості продукції; стан збереження продукції при транспортуванні; первинні документи на оприбуткування і реалізацію продукції; бухгалтерський облік і звітність підприємства, а також виявлені ревізією чи слідством неоприбутковані обсяги товарів, продукції; збитки; понаднормативне списання природних втрат, їх обґрунтованість і безпосередня або часткова відповідальність конкретних осіб.

До джерел інформації судово-бухгалтерської експертизи виробництва і реалізації товарів, продукції, робіт та послуг належать: законодавчі акти про підприємства і підприємництво, нормативні акти з виробництва і реалізації товарів, продукції, робіт та послуг, нормативно-методична документація з бухгалтерського обліку і звітності, первинні документи з обліку виробництва та реалізації товарів, продукції, робіт та послуг, реєстри аналітичного і синтетичного обліку, звітність підприємства, акти ревізій та перевірок, інформація правоохоронних органів щодо розслідуваної справи.

Методичні прийоми експертного дослідження виробництва і реалізації товарів, продукції, робіт та послуг включають розрахунково-аналітичні (економічний аналіз, статистичні розрахунки, аналітичні розрахунки, економіко-математичні методи) та документальні (нормативно-правове регулювання, інформаційне моделювання, камеральні перевірки цін і стандартів, експертизи різних видів, дослід-

Рис.8.1. Модель локального стандарту проведення судово-бухгалтерської експертизи виробництва і реалізації продукції

ження документів, зокрема формальна, зустрічна, аналітична і логічна перевірка документів, взаємний контроль операцій і документів).

Методичні прийоми узагальнення і реалізації результатів судово-бухгалтерської експертизи виробництва та реалізації товарів, продукції, робіт та послуг включають групування результатів експертного дослідження: хронологічне, систематичне та комбіноване, аналітичне групування доказів, узагальнення результатів дослідження, систематизований виклад висновків, розробку профілактичних заходів, реалізацію результатів судово-бухгалтерської експертизи).

До об'єктів судово-бухгалтерської експертизи виробництва і реалізації товарів, продукції, робіт та послуг належать:

- ✓ встановлення достовірності обсягів виробництва конкретних товарів і видів продукції, робіт та послуг (експертиза обґрунтовує фактичний рівень виробництва в розрізі видів продукції, оскільки на практиці нерідко трапляються випадки недовиробництва одних та перевиробництва інших видів товарів;
- ✓ підтвердження достовірності обсягів реалізації товарів, продукції, робіт та послуг (експерт-бухгалтер встановлює фактичні обсяги реалізованої продукції, товарів, робіт та послуг і порівнює їх з даними, відображеними в системі бухгалтерського обліку і звітності підприємства, експертні процедури при цьому необхідно здійснювати в розрізі конкретних видів товарів);

Використовуючи комплекс джерел нормативно-довідкової та фактографічної інформації, експерт-бухгалтер за допомогою певних методичних прийомів експертного дослідження (розрахунково-аналітичних і документальних) здійснює процедуру судово-бухгалтерської експертизи виробництва і реалізації товарів, продукції, робіт і послуг (згідно завдань правоохоронних органів).

Слід наголосити, що судово-бухгалтерська експертиза будь-якого конкретного питання з виробництва і реалізації товарів, продукції, робіт і послуг починається із застосування двох найбільш загальних методичних прийомів експертного дослідження – інформаційного моделювання і нормативно-правового регулювання. Це означає, що експерт-бухгалтер повинен володіти повним пакетом інформації щодо поставленого на розгляд експертизи питання: актами ревізій, інвентаризаційними описами, висновками інших експертиз, матеріалами правоохоронних органів, первинними документами, обліковими регістрами, нормативно-правовими актами, які регламентують методику обліку витрат виробництва і реалізації товарів, тощо.

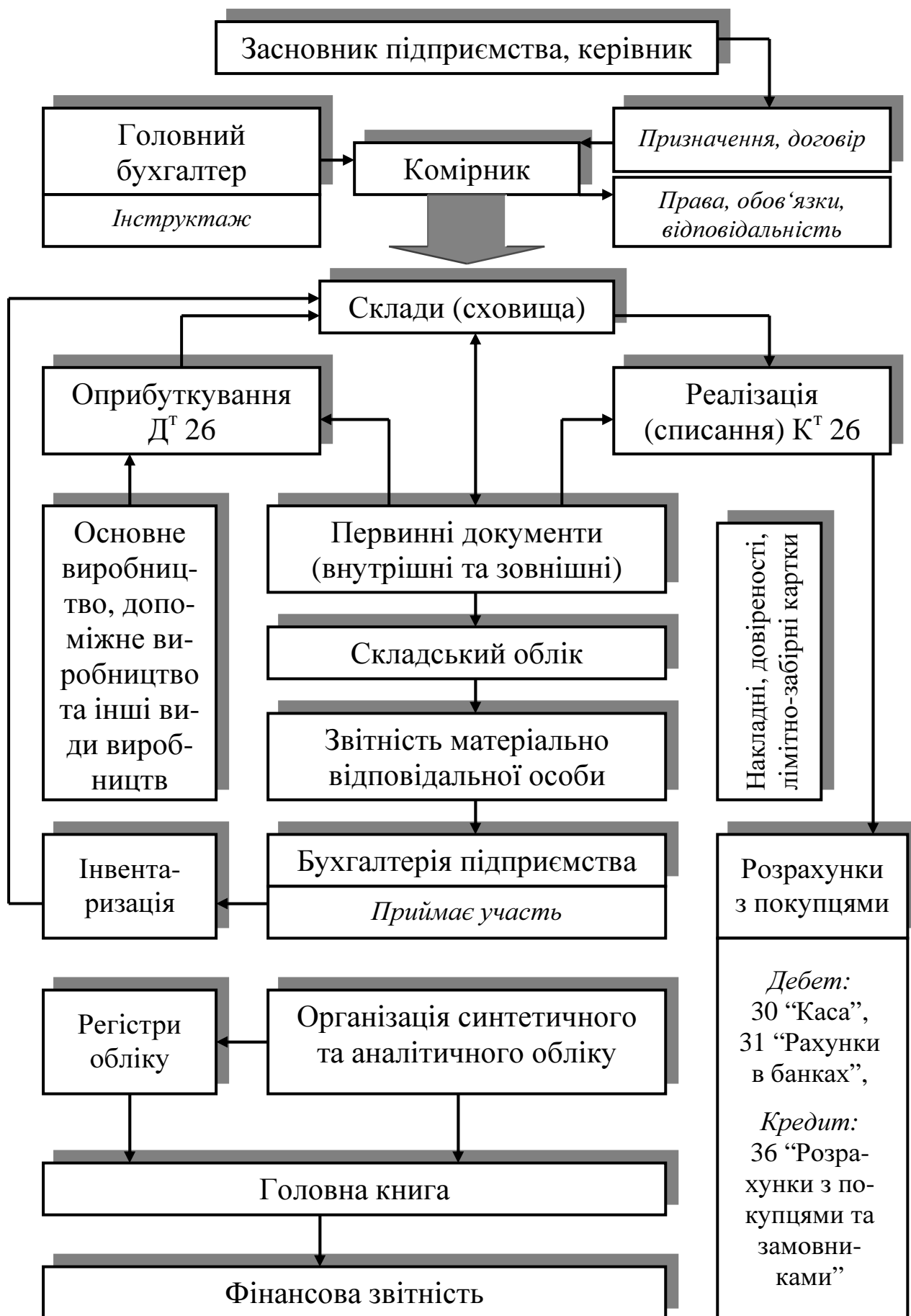

Рис. 8.2. Загальна схема організації обліку готової продукції

Методичні прийоми узагальнення і реалізації результатів судово-бухгалтерської експертизи виробництва і реалізації товарів, продукції, робіт та послуг практично не відрізняються від методики, викладеної у попередніх розділах. За аналогічною схемою експерт-бухгалтер на основі проведеного дослідження узагальнює результати його здійснення в журналі судово-бухгалтерської експертизи. При цьому фіксують зміст конкретного питання, винесеного на розгляд судово-бухгалтерської експертизи, вказують перелік нормативно-правової та фактографічної інформації, що стосується безпосередньо досліджуваного питання, формулюють зміст недоліків і правопорушень, виявлених ревізією, наводять суму збитку та вказують посадову особу, яка відповідає за розкрадання. Далі наводиться зміст інформації, встановлений, власне, судово-бухгалтерською експертизою, зокрема конкретні недоліки і правопорушення, сума збитку, матеріально відповідальні та службові особи, безпосередньо або частково винні у скоєнні злочину.

На основі записів у журналі судово-бухгалтерської експертизи експерт-бухгалтер, використовуючи методичні прийоми аналітичного групування доказів правопорушень у сфері виробництва і реалізації товарів, продукції, робіт та послуг, у спеціальних аналітичних таблицях формує зведений результат експертного дослідження.

На підставі наведених вище матеріалів експерт-бухгалтер складає узагальнюючий висновок судово-бухгалтерської експертизи, який разом з журналом та аналітичними таблицями передається правоохоронному органу, що призначив експертизу. Реалізація результатів експертного дослідження відбувається у суді на основі висновку експерта-бухгалтера, а також в органах управління на основі переданих їм пропозицій щодо профілактики виявлених зловживань і недопущення їх в майбутньому.

ТЕМА 9. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Більшість підприємств має в своєму розпорядженні тимчасово вільні фінансові ресурси, які з метою отримання додаткового прибутку інвестуються в об'єкти різних галузей народного господарства.

Інвестиції (від лат. *investire* – обкладати) – довгострокові вкладення грошових, майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту.

Потреба у дослідженнях судово-бухгалтерською експертизою вказаних операцій виникає, передусім, при створенні конфліктних ситуацій у сфері інвестиційної діяльності підприємства, пов'язаних, зокрема, із порушенням чинного законодавства України, нормативно-правових актів, зловживаннями в сфері обігу цінних паперів і т.д.

Здійснення судово-бухгалтерської експертизи операцій з інвестиційної діяльності підприємства проводиться на основі попередньо сформованого локального стандарту експертного дослідження (рис. 9.1), який включає:

- ✓ об'єкти судово-бухгалтерської експертизи операцій з інвестиційної діяльності підприємства;
- ✓ джерела інформації для проведення експертизи;
- ✓ конкретні методичні прийоми дослідження;
- ✓ методичні прийоми узагальнення і реалізації результатів експертизи операцій з інвестиційної діяльності підприємства.

До об'єктів судово-бухгалтерської експертизи інвестиційної діяльності підприємства належать:

- ✓ ноу-хау, авторські права та інші об'єкти інтелектуальної власності (експертиза досліджує конфліктні питання, що стосуються продуктів інтелектуальної творчої праці. Ноу-хау (від англ. *know-how* – знаю як) – сукупність технічних знань виробничого, комерційного та іншого досвіду, необхідного для виготовлення певної продукції, відтворення виробничого процесу і т.д. Ноу-хау включає технічну і комерційну інформацію, яка застосовується в ліцензійних угодах, домовленостях про технічне співробітництво тощо. Ноу-хау вважається власністю фірми);

Рис.9.1. Модель локального стандарту проведення судово-бухгалтерської експертизи інвестиційної діяльності підприємства

- ✓ інвестиції у майнових цінностях (експертиза досліджує конфліктні ситуації, пов'язані з порушенням прав інвесторів щодо використання грошових засобів, пайових внесків, прав користування землею, іншими природними ресурсами);
- ✓ векселі, сертифікати, акції, облигації та інші цінні папери (експертизою встановлюються факти нераціонального використання, наявності порушень та зловживань в системі обігу цінних паперів, обґрунтовується розмір завданих збитків);
- ✓ бухгалтерський облік та звітність інвестиційної діяльності підприємства (експертизою досліджується весь комплекс облікової документації та звітних форм підприємства, пов'язаний з безпосереднім відображенням інвестиційної діяльності господарюючого суб'єкта);
- ✓ правопорушення у сфері інвестиційної діяльності фірми, виявлені ревізією, що призвели до збитків (судово-бухгалтерська експертиза встановлює достовірність інформації актів ревізії, пов'язаних із фактами зловживань, обґрунтовує розмір збитку і встановлює матеріальну відповідальність осіб, безпосередньо або частково винних у скоєнні правопорушення).

Об'єктом судово-бухгалтерської експертизи інвестиційної діяльності підприємства є також капітальні інвестиції – сукупність витрат на придбання або створення матеріальних і нематеріальних необоротних активів, поліпшення якісного стану основних засобів.

До складу капітальних інвестицій відносять:

- ✓ капітальне будівництво;
- ✓ придбання (виготовлення) основних засобів;
- ✓ придбання (виготовлення) інших необоротних матеріальних активів;
- ✓ придбання (створення) нематеріальних активів;
- ✓ формування основного стада (в сільському господарстві).

Детальному експертному дослідженню підлягають обсяги витрат будівельних матеріалів і праці на окремі об'єкти капітального будівництва, їх загальна собівартість, обсяги незавершеного будівництва, приписки обсягів виконаних робіт, нестачі будівельних й інших матеріалів, витрати на придбання і монтаж основних засобів тощо, а також бухгалтерські документи і реєстри аналітичного та синтетичного обліку капітальних інвестицій.

Джерела інформації для проведення експертизи поділяють в розрізі нормативно-правових і фактографічних.

До нормативно-правових належать:

- Закон України “Про інвестиційну діяльність”;
- Закон України “Про цінні папери і фондову біржу”;
- Закон України “Про підприємництво”;
- Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”;
- План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталів, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 12 “Інвестиції”;
- Укази Президента України, Розпорядження Кабінету Міністрів України стосовно регламентації інвестиційних процесів.

Фактографічна інформація для проведення судово-бухгалтерської експертизи інвестиційної діяльності міститься, переважно, в системі бухгалтерського обліку підприємства, зокрема, первинній документації, яка підтверджує факти здійснення фінансових операцій з інвестиційної діяльності господарюючого суб'єкта:

- виписка банку з поточного рахунка підприємства;
- довідка бухгалтерії на різницю між номінальною і ринковою вартістю цінних паперів;
- акт приймання-передачі основних засобів при бартерному обміні;
- акт контрольних обмірів виконаних будівельно-монтажних робіт.

Важливим джерелом фактографічної інформації експертного дослідження є реєстри аналітичного та синтетичного обліку інвестиційної діяльності підприємства, зокрема, реєстр придбаних цінних паперів, книга обліку цінних паперів і т.д. Акти ревізій і перевірок операцій, пов'язаних з інвестиційною діяльністю підприємств та інформація правоохоронних органів щодо досліджуваного питання використовуються судово-бухгалтерською експертизою поряд з іншими джерелами фактографічної інформації з метою встановлення реального обсягу завданих підприємству збитків та конкретизації міри відподальності за скоєне правопорушення (зловживання) серед матеріально відповідальних та службових осіб господарства.

Використовуючи комплекс джерел нормативно-довідкової та фактографічної інформації, експерт-бухгалтер за допомогою певних методичних прийомів експертного дослідження (розрахунково-аналітичних і документальних) здійснює процедуру судово-бухгалтерської

експертизи інвестиційної діяльності підприємств (згідно завдань правоохоронних органів).

Розрахунково-аналітичні методичні прийоми судово-бухгалтерської експертизи інвестиційної діяльності підприємств (економічний аналіз, аналітичні розрахунки, статистичні розрахунки, економіко-математичні методи) застосовуються, переважно, для виявлення нецільового використання інвестицій.

Документальні методичні прийоми є більш доказовими, відповідно вони формують основу експертного дослідження. Кожен з них має свою специфіку, зокрема:

- ✓ нормативно-правове регулювання інвестиційної діяльності – експертизою встановлюються відхилення нормативно-правового характеру щодо встановлених нормативів і стандартів здійснення й обліку інвестиційних операцій;
- ✓ інформаційне моделювання – встановлення повного спектру нормативно-довідкової та фактографічної інформації щодо досліджуваного експертизою питання;
- ✓ експертизи різних видів – переважно застосовують для вивчення неякісно підготовлених документів (підроблені виписки банків з поточного рахунка, фіктивні довідки бухгалтерії на різницю між номінальною і ринковою вартістю цінних паперів, фальсифікації в реєстрах надходження цінних паперів тощо), а також при встановленні обсягів і якості виконаних робіт;
- ✓ дослідження документів – вивчення достовірності, доцільності та обґрунтованості зафіксованих у них господарських операцій (формальна перевірка бланків цінних паперів, логічна та аналітична перевірка доходності інвестицій, зустрічна перевірка в установах банків, взаємний контроль документів і операцій).

Методичні прийоми узагальнення і реалізації результатів судово-бухгалтерської експертизи інвестиційної діяльності підприємств практично не відрізняються від методики, викладеної у попередніх розділах (особливістю є лише те, що при аналітичному групуванні доказів необхідно складати окремі відомості за видами інвестицій).

Експерт-бухгалтер на основі проведеного дослідження узагальнює результати його здійснення в журналі судово-бухгалтерської експертизи. При цьому фіксують зміст конкретного питання, винесеного на розгляд судово-бухгалтерської експертизи, вказують перелік нормативно-правової та фактографічної інформації, що стосується безпосередньо досліджуваного питання, формулюють зміст недоліків і пра-

вопорушень, виявлених ревізією, наводять суму збитку та вказують посадову особу, яка відповідає за правопорушення. Далі наводиться зміст інформації, встановлений, власне, судово-бухгалтерською експертизою, зокрема конкретні недоліки і правопорушення, сума збитку, матеріально відповідальні та службові особи, безпосередньо або частково винні у скоєнні злочину. На основі записів у журналі судово-бухгалтерської експертизи експерт-бухгалтер, використовуючи методичні прийоми аналітичного групування доказів правопорушень у сфері інвестиційної діяльності, у спеціальних аналітичних таблицях формує зведений результат експертного дослідження.

На підставі наведених вище матеріалів експерт-бухгалтер складає узагальнюючий висновок судово-бухгалтерської експертизи, який разом з журналом та аналітичними таблицями передається правоохоронному органу, що призначив експертизу. Реалізація результатів експертного дослідження відбувається у суді на основі висновку експерта-бухгалтера, а також в органах управління на основі переданих їм пропозицій щодо профілактики виявлених зловживань і недопущення їх в майбутньому.

ТЕМА 10. МЕТОДОЛОГІЯ УЗАГАЛЬНЕННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ РЕЗУЛЬТАТІВ СУДОВО- БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Завершальним і найбільш відповідальним етапом процедури здійснення судово-бухгалтерської експертизи є складання експертом-бухгалтером висновку (додаток Д). Оскільки проведення судово-бухгалтерської експертизи по своїй суті є процесуальною дією, то, безперечно, і висновок експерта повинен відповідати певним процесуальним вимогам як за змістом, так і за формою. Порушення цих вимог зумовлює не лише призначення повторних експертиз, але й скасування відповідних рішень правоохоронних органів та судів вищими судовими інстанціями України.

Експертний висновок повинен об'єктивно відображати адекватність проведеного дослідження даним бухгалтерського обліку та містити систему інформаційних даних, які мають силу доказів у справі, що розглядається правоохоронними органами.

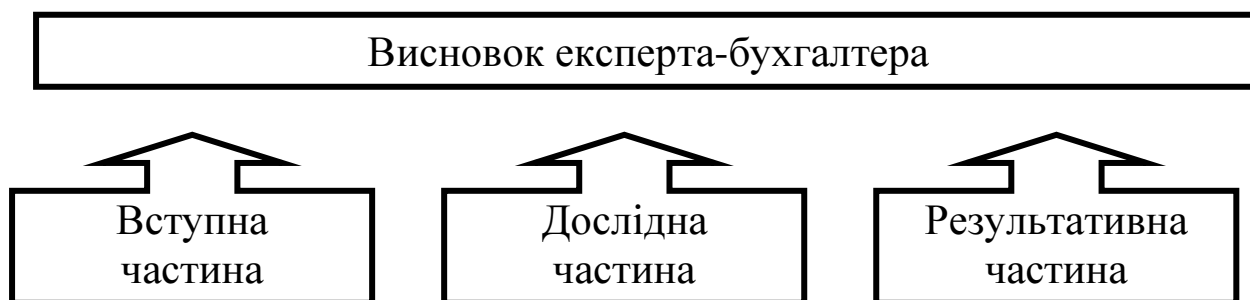
Висновок експерта-бухгалтера повинен бути повним і науково обґрунтованим. Повнота висновку передбачає багатоаспектну характеристику об'єкта дослідження, джерел інформаційного забезпечення та методики експертного дослідження. Наукова обґрунтованість висновку полягає у застосуванні експертом-бухгалтером в процесі дослідження загальнонаукових та конкретних емпіричних методичних прийомів. Як свідчить практика здійснення судово-бухгалтерських експертиз, обґрунтованість висновку підвищується в результаті застосування системи аналітичних розрахунків, статистичних групувань, економіко-математичних методів, таблиць, графіків, схем, висновків інших видів експертиз тощо.

До важливих вимог процесуального характеру належать також послідовність і конкретність висновків судово-бухгалтерської експертизи. Висвітлення питань експертного дослідження повинно ґрунтуватись безпосередньо на даних первинної облікової документації та бухгалтерських реєстрів, ні в якому випадку не суперечити реальним фактам господарської діяльності, відображеним у системі бухгалтерського обліку підприємства. Оскільки висновок експерта-бухгалтера є доказом в процесі провадження судових справ, він повинен бути чітким, конкретним, лаконічним, і легко сприйматись учасниками судового процесу. Неприпустимою ознакою висновку експерта-бухгалтера є можливість двозначного тлумачення конкретних рішень. Відпо-

віді на всі питання судово-бухгалтерської експертизи обов'язково повинні обґрунтовуватись системою відповідних доказів.

Висновок експерта-бухгалтера складається з трьох частин: вступної, дослідної та результативної (рис. 10.1).

Рис. 10.1. Структура висновку експерта-бухгалтера

У вступній частині відображено організаційні аспекти процесу здійснення судово-бухгалтерської експертизи в розрізі наступних параметрів: найменування експертизи; вид відповідальності (кримінальна, цивільна); номер справи, з якої призначено експертне дослідження; дата і номер постанови про призначення судово-бухгалтерської експертизи; назва правоохоронного органу; прізвище та ініціали слідчого; найменування експертної установи, яка видала завдання експерту на проведення експертизи; номер і дата завдання; перелік матеріалів, що надійшли експерту-бухгалтеру для дослідження; питання, які поставлені перед експертом; дата і місце складання висновку; відомості про експерта-бухгалтера (прізвище та ініціали, освіта, спеціальність, вчений ступінь, посада).

У дослідній частині висновку відображається весь процес експертного дослідження у тій послідовності, в якій викладено питання. Характеристику об'єктів судово-бухгалтерської експертизи, як правило, починають із зазначення конкретних фактів (обставин), що були виявлені в процесі документальної ревізії. Далі описуються первинні документи і реєстри бухгалтерського обліку, які використовувались експертом у процесі дослідження. Виявлені розбіжності між результатами ревізії та відповідними документами експерт-бухгалтер повинен мотивовано (з юридичної точки зору) обґрунтувати. Наприклад, при висвітленні питань судово-бухгалтерської експертизи, пов'язаних із нестачею товарно-матеріальних цінностей чи грошових коштів у висновку вказують: дату і період утворення нестачі; розмір матеріальної шкоди; обставини, що сприяли вчиненню зловживань; прізвища

матеріально відповідальних осіб; методи дослідження, які підтверджують факт нестачі. Додатково необхідно відобразити інформацію щодо укладання договору про матеріальну відповідальність осіб (дата складання, коли і ким затверджений, наявність підпису головного бухгалтера підприємства). У випадку посилання на конкретні документи або інші матеріали справи (показання звинувачених, свідків, висновки експертів інших спеціальностей) слід обов'язково вказувати томи та аркуші справи. При посиланні на законодавчі та нормативно-правові акти, інструктивні матеріали тощо необхідно зазначити їх повну назву, орган влади і дату затвердження.

Результативна (підсумкова) частина висновку експерта-бухгалтера містить результати дослідження з кожного конкретного питання, поставленого правоохоронними органами, у формі адекватної відповіді. У випадку непідтвердження судово-бухгалтерською експертизою результатів документальної ревізії або даних бухгалтерського обліку експерт зобов'язаний пояснити причини розбіжностей, посилаючись на інші конкретні докази – первинні документи, норми витрат сировини, розцінки, тарифи, стандарти і т.д.

Альтернативні висновки експерта-бухгалтера не слід ототожнювати з припущеннями, які, в більшості випадків, не мають конкретного обґрунтування і, відповідно, не можуть виступати в якості реальних доказів істини. Висновки експерта-бухгалтера обов'язково повинні мати категоричний характер.

Висновок судово-бухгалтерської експертизи підписується безпосереднім її виконавцем – експертом-бухгалтером (при проведенні комісійної експертизи – всіма учасниками). У випадку розбіжності висновків кожний експерт підписує зроблений ним висновок окремо.

Висновок експерта-бухгалтера в окремих випадках може містити систему додатків (таблиць, графіків, схем, діаграм), які певною мірою деталізують і конкретизують результати судово-бухгалтерської експертизи. Кожний додаток нумерується в хронологічному порядку, підписується експертом-бухгалтером та скріплюється печаткою експертної установи. Додаток є логічним продовженням висновку.

Висновок експерта-бухгалтера повинен містити систему необхідних доказів щодо вирішення конкретної справи, порушеної правоохоронними органами.

Висновок експерта-бухгалтера відповідатиме процесуальним вимогам лише за умови, що в процесі проведення судово-бухгалтерської експертизи дотримано всі необхідні процесуальні норми.

Слідчий, перевіряючи дотримання у висновку експерта-бухгалтера процесуальних норм, встановлює, передусім, правильність посилань на відповідні нормативно-правові акти при аргументації доказів.

Об'єктивність висновку передбачає його достовірність та відповідність істині, доведеній у процесі судово-бухгалтерської експертизи комплексом реальних доказів, які ґрунтуються на достовірних даних системи бухгалтерського обліку підприємства, підтверджених матеріально відповідальними та службовими особами.

Повнота висновку полягає у комплексному викладі об'єктів експертного дослідження, джерел інформаційного забезпечення, методики проведення судово-бухгалтерської експертизи та узагальнення і реалізації її результатів.

Наукова обґрунтованість – система аргументації висновку експерта, сформована на основі використання загальнонаукових та емпіричних методичних прийомів судово-бухгалтерської експертизи.

Логічність і послідовність викладу – якісні параметри висновку експерта-бухгалтера, які полягають у логічній послідовності процедури розкриття змісту питань, поставлених на вирішення експертизи.

Конкретність вважається основною вимогою до висновку експерта-бухгалтера, яка полягає у чіткому однозначному формулюванні відповідей на поставлені правоохоронними органами питання, зокрема на підставі яких доказів експертизою встановлено суму збитку і хто конкретно несе за неї відповідальність.

Дотримання стилістики ділових документів – одна із якісних характеристик висновку експерта, яка передбачає виконання системи основних вимог, встановлених у сфері ділової комунікації.

Оцінка висновку експерта-бухгалтера слідчим, судом, або адвокатом передбачає також зіставлення результативних даних експертного дослідження з іншими матеріалами розслідуваної справи.

У певній ситуації може бути проведена додаткова судово-бухгалтерська експертиза.

Переважно, вона призначається якщо:

- ✓ висновок експерта-бухгалтера є недостатньо повним, конкретним і об'єктивним;
- ✓ виявлено нові джерела фактографічної інформації, що стосуються певних обставин розслідуваної справи.

Для проведення додаткової судово-бухгалтерської експертизи слідчий виносить мотивовану постанову. Виконавцем може бути призначений експерт, який проводив попередню основну експертизу.

У випадках визнання слідчим або судом висновку первинної судово-бухгалтерської експертизи необґрунтованим може бути проведена повторна експертиза. Вона призначається в ситуації, якщо:

- ✓ висновок первинної експертизи суперечить документам і матеріалам справи, які були в розпорядженні експерта-бухгалтера;
- ✓ експертом допущено ряд помилок у застосуванні методичних прийомів експертного дослідження;
- ✓ порушено процесуальні норми проведення судово-бухгалтерської експертизи;
- ✓ у висновках кількох експертів, що проводили дослідження стосовно однієї справи, виникли суттєві суперечності, врегулювати які не вдалося.

Проведення повторної судово-бухгалтерської експертизи доручається іншому експерту або іншій групі експертів.

До постанови про призначення додаткової або повторної судово-бухгалтерської експертизи додають висновки первинних судово-бухгалтерських експертиз з усіма матеріалами досліджень.

Процесуальним правом передбачено використання висновків судово-бухгалтерської експертизи у системі доказів кримінальних і цивільних справ. У процесі розслідування кримінальних справ судово-бухгалтерська експертиза проводиться переважно на стадії попереднього слідства; в ході розслідування цивільних справ – експерт-бухгалтер формує свій висновок безпосередньо в судовому процесі. Незалежно від того, на якій стадії розслідування залучається експерт-бухгалтер, завершальним етапом його участі в правоохоронному механізмі держави є процедура реалізації висновку в судовому процесі.

Реалізація висновку експерта-бухгалтера починається з процедури допиту експерта. Допит експерта-бухгалтера проводиться з метою більш детального роз'яснення або з'ясування обґрунтованості експертного висновку. Якщо на судовому засіданні присутні декілька експертів, які подали єдиний висновок, – відповідати може лише один з них або, за погодженням, кожен експерт дає пояснення на окреме питання; якщо ж експерти подали різні висновки – їх допитують в персональному порядку. На обґрунтовану вимогу експерта йому може бути надано судом певний час для підготовки кваліфікованої відповіді на поставлене питання. Відповіді експерта вносять до протоколу судового засідання дослівно і розглядають в якості складового елемента висновку судово-бухгалтерської експертизи.

Якщо в процесі судового засідання не виникає нових суттєвих обставин розслідуваної справи, які могли б зумовити необхідність доповнення експертного висновку, експерт складає у письмовій формі короткий висновок про факт підтвердження без змін основного експертного висновку і передає його суду.

У випадках представлення судом нових принципово важливих доказів щодо розслідуваної справи, не відомих на стадії попереднього слідства, експерт-бухгалтер в процесі судового засідання складає додатковий висновок з врахуванням відповідних змін і доповнень.

В процесі експертного дослідження встановлюються всі факти зловживань, аналізуються причини їх виникнення та розробляються профілактичні заходи щодо недопущення аналогічних порушень в майбутній фінансово-господарській діяльності підприємства. Основним нормативним актом, який регулює дане питання, є Інструкція про організацію і проведення профілактичної роботи судово-експертними установами, затверджена Міністерством юстиції України. Причини правопорушень та профілактичні заходи щодо їх нейтралізації в найближчій перспективі виявляють на дослідній стадії експертизи та систематизують у Журналі групування досліджень судово-бухгалтерської експертизи.

Профілактичні заходи щодо нейтралізації умов і причин виникнення правопорушень у фінансово-господарській діяльності підприємств експерт-бухгалтер викладає в окремому розділі висновку судово-бухгалтерської експертизи або оформляє їх відокремлено і подає правоохоронним органам в якості додатку до висновку.

Правоохоронні органи після встановлення обставин виникнення правопорушень формують відомості про застосування певних профілактичних заходів. Суд виносить з даного питання відповідну ухвалу та направляє її керівництву підприємства для проведення профілактичних заходів щодо запобігання правопорушень в майбутньому.